

УДК 930.2:[398.4(477.51)]
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.06.1300>

ДЕМОНОЛОГІЧНО-СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ ТА ВІРУВАННЯ ПОЛІЩУКІВ ЧЕРНІГІВЩИНИ (За польовими матеріалами з Семенівського району)

Володимир ГАЛАЙЧУК
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>
доктор історичних наук, професор,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: halay_czuk@ukr.net

Мета дослідження — ввести в науковий обіг, систематизувати і проаналізувати масив відомостей про демонологічно-світоглядні уявлення та вірування Семенівщини, які автор зафіксував у серпні 2019 р. *Об'єкт* дослідження — традиційна духовна культура поліщуків Чернігівщини, *предмет* дослідження — демонологія, світоглядні уявлення та вірування.

Розвідка репрезентує традиційні уявлення поліщуків про русалок та домовика. Широко представлений масив матеріалів про людей, які начебто володіють магічними силами. Серед них були здатні припинити пожежу, вилікувати від хвороби чи укусу змії, передбачити майбутнє тощо. Натомість були й такі, які шкодили: зав'язували на збіжжі магічні вузли, відбирали від корів молоко тощо. Розглянуто демонологічні уявлення, пов'язані з померлими: віру в те, що померлий може «забрати» після смерті щось з господарства; магічне використання похоронних атрибутів; уявлення про самогубців і померлих без охрещення дітей. Наведено зразки демонологічно-світоглядних уявлень про тварини і рослини, природні об'єкти та явища: зокрема про ласицю, вужа, осику, дерева з аномаліями, сонце, грим, посуху, вихор та ін.

Методологічною основою розвідки стали методи польового етнографічного дослідження, зокрема інтерв'ювання респондентів, а також типологічний і структурно-функціональний методи.

Ключові слова: Східне Полісся, демонологія, світоглядні уявлення та вірування, русалка, домовик, відьма, душі померлих.

Volodymyr HALAICHUK
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>
Doctor of Science in the field of History,
Professor of the Department of Ethnology,
Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: halay_czuk@ukr.net

DEMONOLOGICAL AND WORLDWIDE IDEAS
AND BELIEFS OF THE POLISHCHUKS
OF CHERNIGIV REGION
(According to field materials from Semenivsky District)

Statement of the problem. Demonology, worldviews and beliefs still remain vivid manifestations of the spiritual culture of Eastern Polissia. Despite the relatively good coverage of this topic on the pages of specialized scientific and local history publications, certain areas are little known in this context for researchers and a wide range of readers. In particular, this applies to the Semenivsky district of the Chernihiv region.

The purpose of the research is to introduce into scientific circulation, systematize and analyze a mass of information about the demonological and worldview ideas and beliefs of Semenivshchyna, which the author recorded in August 2019.

Traditional ideas about mermaids, hobgoblin and witches are considered.

The article presents a wide array of materials about people who seem to possess magical powers. Among them were those who were able to stop a fire, heal from a disease or snake bite, predict the future, etc. Instead, there were those who did harm: they tied magic knots on grain, took milk from cows, etc.

Demonological ideas related to the dead are considered: the belief that the deceased can «take away» something from the household after death; magical use of funeral attributes; ideas about suicides and dead children without baptism.

Samples of demonological and philosophical ideas about animals and plants, natural objects and phenomena are given: in particular, about a weasel and a snake, an aspen, trees with anomalies, the sun, thunder, drought, a whirlwind, etc.

It has been established that worldview and demonological ideas and beliefs from Semenivshchyna are based on the all-Polissian and, more broadly, on the all-Ukrainian basis, and at the same time contain a number of original fragments. Among these: a request to the hobgoblin to be kind to livestock; local options for inviting a hobgoblin to a new home; stories about how a witch jumps out on the shoulder of a night passerby; the idea that when the late snow falls, it is «the goddess shakes out the feather», and that when it thunders, it is «Thunderbolt is coming», etc.

The expediency of further ethnographic studies of Eastern Polissia has been determined.

Keywords: Eastern Polissia, demonology, worldviews and beliefs, mermaid, hobgoblin, witch, souls of the dead.

Вступ. Постановка проблеми і ступінь дослідження теми. Демонологія, світоглядні уявлення та вірування досі залишаються одними з яскравих виявів духовної культури поліщукив Чернігівщини. Ця тема відносно добре висвітлена на сторінках спеціалізованих наукових та місцевих краєзнавчих видань¹. Попри це, окремі райони залишаються мало відомими для дослідників і широкого кола читачів. Зокрема це стосується й Семенівщини.

Мета дослідження. Наявні на сьогодні прогалини у висвітленні традиційних демонологічно-світоглядних уявлень та вірувань Чернігівщини поки ще можливо суттєво заповнити матеріалами нових польових досліджень. Відтак мету цієї публікації вбачаємо у систематизації й аналізі відомостей, які автор зафіксував у серпні 2019 р. у Семенівському районі² в експедиції Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф [5].

Методологічною основою розвідки стали методи польового етнографічного дослідження, зокрема інтерв'ювання респондентів, а також типологічний і структурно-функціональний методи.

Основна частина. Одними з найкраще представлених на обстежених теренах демонологічних персонажів є **русалки**.

Сьогодні про русалок на Семенівщині нерідко можна почути щось на зразок: «Не бачили ми русалак. Гаварилі, што русалкі-русалкі, а што за русалак — не знаєм ми» (с. Костобобрів).

Все ж, іноді вдається отримати й конкретніші відомості. Зокрема вірять, що русалки походять:

— з дівчат-потопельниць: «Як утопіцца девка, тади русалка становіцца» (с. Хотіївка);

— з дітей, що втопилися на Трійцю: «Якієсь русалкі... А хто єго знає, нехто їх не бачив. То, казали, тие, шо патопеєце на Трійцю. Дак тие ходеть, кажуть, русалками. А це так старіє люде

казали, шо се тие діти, шо патопеєце... Каже — се русалка втегла'. Як патопеєце діти, хто купаєєце. Дак неззя, кажє, да вади даходить. На Трійцю. І целый тиждень» (с. Лосівка);

— з померлих неохрещеними дітей: «Русалкі іще — о ета діті раждаюцца, і паміраєть нехри'ща'ние» (с. Архипівка);

— з померлих жінок: «Знаєтьє, што був такий разговор. [...] Што [померла] матка приходіла міть дятєй. [...] Яна ж хаділа, міла, — ета русалка називалася» (с. Архипівка),

— «із ведєм»: «Ну, кажуть так, шо ета раньче було ж із ведєм. І делаєцца русалка. Якая ж ведьма багата знала, і яна превращаєцца в русалку. І па ляхах же так же самає, буває, і па рє'чкам вот ета буває» (с. Карповичі).

З'являються вони на Трійцю (сс. Погорільці, Тимоновичі), на Івана Купайла (сс. Жадове, Костобобрів, Машеве), у жнива (с. Янжулівка): «Як Гряная неділя, так і русалкі. Та ніхто їх не бачив» (с. Тимоновичі), «Ну, то ж на тоє... русалкі... на Івана Купала. Ну, казали, шо русалкі... Ну, в ваде ж» (с. Машеве), «Ну, русалки, це ж таке на Івана Купала. Дак не гаманели такого, шоб там приходили да когось чи пужали. Не було такого» (с. Жадове), «Ну, десь у житє — там русалкі ходять. Ну, када жніва ж» (с. Янжулівка).

Виглядають русалки як дівчата з розпущеним волоссям; як молода у фаті, що стрибає по гіллі: «Ну, девкі ж, абічна. З распуццєнімі во'ласамі. А я знаю... А може, ета русалкі такіє, шо папередєвалісь...» (с. Янжулівка), «За русалак? Ага. Було мене. Павела мене бабка мая у лес. На первий день Трійци. І минє ще було, мо', чєтири годи. В мене' больш сестра, дєсять гадєв, дак тую за ручку веде... І павела в лес. «Пашлі, дєткі па щавель...» І ми ідом па щавель. Нарвали щавлю, ідом ізнов лесам назад. А вано па хво'йках — начє вто маладая у хватє: приг, приг, із адної хвойки... Дак ми як папугалісе, калотимсе, вищом на весь лес, і за бабу вхватали... Ну, лес так недалека був ад дома ад бабинага... Це мене на тей час... Ну, мене вжє було п'ять. П'ять годікав. Ну, я се чула, шо на первий день Трійци, на другий день Трійци у лес нейзя йти. Ни па щавель, некуда'. Нейзя в лес іти, не купаєцца, нечєго. Ну, мож, так ад Бога вано, навєрно» (с. Погорільці).

¹ Зокрема у працях Олександри Бріциної та Інни Головахи [1], Людмили Віноградової та Єлєни Левкієвської [2], у статтях автора цієї розвідки [3; 4] та деяких ін.

² Тобто до реформи 2020 року, після якої Семенівський район увійшов до складу Новгород-Сіверського. Загалом почерпнуто матеріали з сіл Архипівка, Жадове, Залізний Міст, Іванівка, Карповичі, Костобобрів, Леонівка, Лосівка, Машеве, Орликівка, Погорільці, Радомно, Тимоновичі, Хотіївка, Янжулівка Семенівського району (Надалі подається лише назва населеного пункту).

Подекуди стверджували, що русалки виявляють себе сміхом: «Ну, русалкі, вроді би такій туман, а патом ета... смех такій, і гуде, і всьо. Не знаю, в нас такіх немає местов. В нас тиш і благодать» (с. Леонівка).

Русалками лякали дітей, щоб не бігали не толочили жита, не ходили до лісу, до річки чи ставка, «у грядки». При зустрічі русалки нібито залоскочують, утоплять: «Русалки? А Бог його знає. Пужали дітей, шоб не бегали жито не талачили, бо його треба се'рпом жать» (с. Іванівка), «За русалак... Ми калісь малиє були, а Авхімка: «Ой! Бог! Русалка нос разбіла!» А ми хаділі васількі рвали кругом у житі, дак яна напужать нас... А так не знаю. [...] Не, не бачилі. Толькі баба міне напужала, больш не бегали па васількі тіє» (с. Хотіївка), «Ну, калісь гаманелі ж. І пужалі ж русалками. Цига'нямі, русалками. Ну, десь у житє — там русалкі ходять. Ну, када жніва ж. Не хадіте дальока в лес... Ну, русалкі, кажуть, заласкачують чалавека. Ета я такоє чула» (с. Янжулівка), «Ну, радітелі приказувалі — сьдьмога, на Івана, русалкі ж ходят, і папарат цвіте. Ета знаю. І бабушка ж казала. Дак предастерегалі: не купайтесь, не хадіте ж. Каля Тройци вже... Не, ета сьдьмога, на Івана. Чула, гаварилі пра русалак. Ну, в ваде. Хто його знає. Мі не знайом. Казалі, шо в ваде русалкі, нельзя ж купацца. А то зацягне туда» (с. Костобобрів), «Ну, русалкі ж, ета у ваде бувають, русалкі. Значиць, по'їдеш, наприклад, купацца. Хаділі ми, маладиє. Столькі в нас було маладьожи... Ну дак вот хаділі, гурт. Село сабіраєцца і пашлі на речку. Вот і кажуть: вот, еті прішла русалка, дак бачиш — чуть не утапіла. Мая сестра, большая за мене', дак чуть не утапілася...» (с. Карповичі), «О раніше так було — шо вже діти малиє, дак матка каже — шоб у грядки не хаділа, бо русалка там. А якіє русалки...» (с. Радомно).

У с. Жадове з русалками пов'язали заборону купатися після Купайла: «Дак купацца... З якого то пачинали... Переплавна середа якась є — це вже націнали. І да Івана Купала, відно', да. Да Івана Купала. Ну, вже нельзя чогось було. Відно, вада вже холодна. Ну, вже якієсь русалкі будуть лавить, там... Такеє казали, шо нельзя вже купацца». Варто, проте, зазначити, що здебільшого така

заборона стосується свята Іллі (а від Іллі вже не купалися, бо «Ілля пісяє в ваду»). — с. Янжулівка).

Вірили, що русалки начебто можуть вкрасти полотно (Хоч респондентка про це не згадала, але за аналогією з інших поліських теренів, русалки «вкрадуть полотно», якщо його вибілювати у Русальний тиждень): «Русалкі есть... Раніше шо... Исхоче... Ну, ткали раніше. Пазабулась палатно — украли. Це, каже, точна русалка. Да друга і пуйде: «Е, — каже, — це ж має палатно в тебе», — яка русалка?.. Через три дваре, мо', сусідка вкрала. Оце тиє русалкі... Якіє русалкі? Ото тиє русалкі — як і дужи'ї — надене яке чучела і йде. Якіє русалкі? Вани ж би не звелись, — і тепер були б русалки тиє» (с. Радомно).

Зелень, якою клечали хати на Трійцю, нерідко трактують як оберег від відьом. Водночас трапляється й мотивація, що це — щоб «русалкі калихалися»: «Із липи да з клена. А в хату м'яту заносили і... всяке зелле заносили. І в хату — панавешуєм — дак усю хату пазаवेशуєм. Так красивенна було, шо страх. Еге, шо русалкі вешаюцьце [на тому гіллі], чи шо» (с. Лосівка), «Галлюки чепляють. І в хаті, і з уліци, і на окнах, і па мас-ту — шавкову траву цюю раскидаєть. Да вана оде і в садку у мене. Така травичка. Зелена неделя. Галлюки — шоб русалкі калихалися сіє. Шо вце русалкі, я вам расказую, дак хай калишацьце русалкі, і се Зелена неделя, називаєцца. Убирають ік Зеленай неделе. [...] От уже ж хаваю. Не спалюю. Захаваю, хай вано сахраняєцца в чулані там десь уже. У мене як русалкі калихалися на ли'стячках... — Боже, упасі, — нейзя палить цього'. Це вже я па-стариннаму расказую. І ціє ли'стячки, го'лачки — на'їдецца места. У пучочки зв'язав, і хай... Палить нейзя, викидаєть в гну'ї — нейзя» (с. Погорільці).

У с. Тимоновичі для русалок перед порогом ставили воду: «Ну, ета гаварят, на Тройцу. На Тройцу, знаю, перед парогом укапували ветку таку большую, дерева. Із вяза. І ставілі ведро. І всегда гаварілі — ето русалочки прідуть води поп'ють. Ведро з вадою ставілі. Шо русалачкі прідуть вади папіть. Не, не боялись [русалок]. Проста пугалі, шоб на речку не хаділі».

У с. Архипівка виявлено відомості про Русалчин Великдень (Ймовірно, четвер після Великодня):

«Русалкі іще — о ета дітї раждаюцца, і паміраєть нехрища^аниє. І даже Велі'кадне Руса'лаче називаєце. Так вот називалі ут эти дітї, каторіє нехрища^аниє, радиліся і памьорлі нехрища^аниє — називаєцце русалкі. І Руса'лаче Велі'кадне ж йо. Не магу сказать... Забуваюся... Руса'лаче — после Паскі, і завецца Руса'лаче Велі'кадне. [На неделі после Паскі зразу?..] Да, да. После Паскі — і Руса'лаче Велі'кадне. «А ти, — каже, — на Руса'лаче Велі'кадне нічога не делай. А то — (калісь же де'жкі месілі. Пе'клі хлеб. Дак, каже:) — при'їде русалка і ла'птев накіда'є у дежку»».

У сс. Іванівка й Архипівка виявлено не таке вже й рідкісне для Полісся ототожнення русалок з відьмами (як і загальна для русалки та відьми назва абізья'на): «Калісь пужали — ведьма: шоб мі, дітї, не бегали, навмуре'ння (пїжмурки. — В. Г.) не гуляли в житі. Дак кажуть, там: «Не йди в жито, а то там ведьма». [Навмурення, це:] А очи заплющів чи завезав, а тие пахавалися, маліє дітї. Дак шоб не бегли в жито хавацца. То кажут — не бегайте в жито, а то там русалка да ведьма» (с. Іванівка), «А у міне — баба була русалка. Ну, нас у баби у деда — деветь штук, ну нікому не передала. Ні-кому. Яно ж передаєцца па раду'. Ета гадасть. О, дак у мене — баба була... Дак каже, шоб... — хто мне передав — шоб ему путя' не було. Што... начаї хаділі, всяк же етіє русалкі хаділі. І ана чалавек, да толькі ж... якась мана була напуццена. Ну, в деда-бабі нас девятнадцать штук було, ну ні аднаму — нема ні аднаго такога, шоб такую глупасть сатварялі. [Русалка] Чалавек. Абікнавенний чалавек, ну ту'олькі ж якась мана була напуццена, што йон чалавек, а йон — не чалавек паказуєцце. Ну, як вам сказать... Абізьяна якась така вот... Абікнавенний чалавек, да толькі ж... русалкаю, да і всьо. Калі єму... етім людя'м, што русалкі, даєцца врем'я. Калі он должен буть русалкаю. Калі єму згадуєцца. На'бо[ль]ш усього хаділі каров даїть, русалкі. А калі хаділі каров даїть: як ателіцца карова, дак як не управіцца падаїть матка, дак тади целає горе — як падо'є русалка впе'ред. Но усі стараліся, шоб падаїть упе'ред русалкі. Як ателіцца карова. Хоть ана вже і не раз, а ателілася. І шоб — толькі я падаїла, ну не хтось. А як хтось падоє, дак... Як русалка падоє, дак

горе целає ж. [Багато тих русалок було по селу?] Не. Чи'слєнкі такіє (одиничні випадки. — В. Г.). Што матка не хатєла, шоб дачка работала свайм трудом. Так я ж вам кажу — у міне баба була русалка. Дак як умірала, дак ісривалі мастніцу на паталку. На паталку ізривалі. [От:] Не умирає — і всьо. Нема смерті, нема... Дак ізривалі на паталку... де еті... три зривалі [потолочини, мастніци]. Штоб умьорла. Дак баба мая — нікому, нікому, ні аднаму внуку не передала і не сказала. Штоб ніде не було. А як родіцца дітя, дак толькі да трьох сутак [можна передати]. Якась же малітва була. Малітва була. Дак толькі да трьох... А як трое сутак вішло — всьо. Уже бо[ль]ш... Хоть ти шапчи', хоть не шапчи', — толькі трое сутак. [Дак то, може, ведьма?] Ну, єні русалка зваліся, і ведьма зваліся. Ета адно і то. Што русалка, што ведьма» (с. Архипівка).

Згадок про водяника і лісовика на Семенівщині ми не зафіксували. Натомість доволі повно представлені на кореспондованих теренах уявлення про **домовика**³.

Нерідко стверджують, мовляв: «Ну, казали, а я не знаю, шо вано за дамавик» (с. Лосівка).

Зрідка про домовика відгукувалися винятково негативно: «Ну, дамавік же, кажуть, дамавік. А де вон, дамавік? Мі його не бачім і не знаєм. На шо вон здався, дамавік тей... У хату входим, дак нада священника пазвать да хату пасвятить» (с. Іванівка), «Чула я — дамавик. Се неважне. Лучче хай не ходє. Се нехароший дух. [Ну звідки він берецца?] Шоб ти не абижав людей. Ни жінку не абижав, шоб ти жив і радів...» (с. Погорільці), «Дамавик і в хаті, і в хлеві — усюди буде. Шкоде» (с. Жадове).

Дехто стверджував діаметрально протилежне: «Ну, в каждой хатє свой дамавой. Он — харошее» (с. Леонівка), «Ета харашо. як дамавік пріходе у сарай і скатіни касу плєтє» (с. Тимоновичі).

Як правило ж, його вважають амбівалентним: «Дамавік. В адном харошее, в адном не. Дамавік єсть дамавік» (с. Архипівка), «[Дак це вон хароше чи поганє?] Може, як каму. Не знаю» (с. Архипівка), «Тут у нас в селі больше кажуть — дамавик

³ Багато матеріалу з різних районів Чернігівщини про цього персонажа автор широко використав у своїй монографії [6].

тебе вдаре. Як лають, і кричать: «Шоб тебе дамавік вдарив!» Пагане, наведено ж, раз вдаре. Казали, що в кожній хаті довже'н жить. Кому помагає, а кому шкоде» (с. Тимоновичі), «Дамавік? Канешно, казали. А дамавік, он, кажуть, на хаті десь сидить шось такеє. Шо воно там сидить... ну кажуть — дамавік. Я не знаю, хароше чи пагане. Добрим людям хароше приносе, паганаму пагане приносе» (с. Іванівка), «Дамавой, ета, наведена, буває і хароше, й пагане. А хто його знає» (с. Янжулівка), «В кождом... хаті єсть дамавой. І йон, дамавой, кождому делає — каму на харошее, а каму й на плахое. Отак. У кождой хаті. Дамавой у кождой хаті єсть. От. Ну гаварять же так: еслі челавет хароший, значить, і дамавой хароший. А еслі челавет не такий як нада, дак і дамавій не такий як нада» (с. Карповичі), «Дамавий еслі тебе невзлюбє — то нічого в тебе не буде. Нельзя на нево нічево: ні ругацца, ні ссоріцца, ні стучать послі захода сонца, — тока должен бить злад, і всьо. І буде дома всьо харашо. А еслі буде отакое-во, то й і буде дамавий отаково: нічого не буде, ніякай ні живнасті, нічо', — он всьо зведе табе, всьо зведе» (с. Леонівка).

Часто стверджують, що домовик є у кожній хаті. Попри це, відомості про його походження, вигляд та локалізацію, як правило, відсутні: «Ну, аткуда [береться]... Дамавік у кождом дваре йо. Не хто не бачив [його]» (с. Хотіівка), «Хто його знає, може, хто й бачив. Хто його знає, де йон живе» (с. Костобобрів), «Ну, кажуть, у кождній є хаті свой дамавій» (с. Костобобрів), «Дамавій. [...] Ніхто [його] не бачив» (с. Залізний Міст).

У сс. Іванівка, Карповичі, Костобобрів локус домовика співвідносили з горищем: «Дамавік? Канешно, казали. А дамавік, он, кажуть, на хаті десь сидить шось такеє» (с. Іванівка), «[Домовик] Там, може, на чердаку, а може, — Бог его знає. Йон же невідмка» (с. Карповичі).

Домовик часто виявляє себе діями: «Казали. Ну, шо дамавік. Дамавік ходє. Як дамавік на хароше, а йон в кождом дваре йо, дамавік, ві не думайте... [...] Та канешна — памагає. Йон і памагає, і маге із хати віганять. Де одо другіє от бабкі, шо ста'ріє, шо вже ік смерті, так йон у хаті тоже — шамо'те там, і крутіцца, і шо зря делає. Наче па хаті ходє, наче і мі'скі, і ло'жкі, усьо, — тараба-

няць. Ета дамавік. Ну, хто його знає, ніхто его не бачив. Ніхто не бачив его. [...] Йон на всьом дваре, дамавік» (с. Костобобрів).

Домовик може давати якісь признаки: «Ну, казали, шо дамавік живе. У кождом же домі живе. І наврядіть може шо хочеш, і предвцяє, еслі шо тоє...» (с. Архипівка), «А ві знаєте, вот інагда, еслі шо-то далжно праізайти, плахое, то вседа воно стукає, крічіт: то як немовля, то як... вроді би як сабака гавкає. Вседа, виходіте када з дома. Це дуже пагано» (с. Леонівка).

Як не можеш удома чога знайти — це «заховав» домовик: «Дамавой-дамавой... Ну, десь от шось дєнецца, кажут — ну, ета вже дамавой пахавцяйствував. Так буває, шо шукаєш, і де яно делася... Кажеш — ой людачкі, я ж во'їде лажила, во'їде клала, — ета уже дамавой пабув. Наткнєся ж через нескалька і на'їдєш тоє всьо» (с. Янжулівка).

Уночі під час сну домовик начебто може «душити» (гнітити) людину, яку не сподобав: «Ну от такеє... Шось же ж ано не то... Я нікада того ащущєнія не забуду... Це вже було давно. Може, гадо'в двадцять пять назад було. Я тади работала даяркай. І спала... дома спала на пе'чі. У мамі. Я с первим мужем развелась і жила у мамі. І так-от наче лягла, і... І спать я не спала. Ну міне такеє тоє, шо наче на мене' хтось — отак: і душе, і дише. Я чувствую тьоплий цей воздух. А патом... у нас на пе'чі шторка, і цяя шторка так як якімсь ветрам — шарх! О. І хочу крічаць, і такеє ащущєніє, шо у мене' связкі рвуцца, ну я ж не крічу. Я патом так іспужалась, пабегла да мамкі пад тоє... (Вже трідцять гадов!) Ну от проста йон мене', наведена, не любів. От еслі йон незлюблює, йон проста вісєляє. Ну, в'абце йон должен буть дома. У кождом домі. Ну от я тут у мужа живу... Ну то ащущєніє, я нікада ево не забуду... Ну, еслі йон тебе любє... Тут ніхто нічога не той... А там — дійствітельна такеє було са мной» (с. Машеве), «Дамавой... Ну, вот ноччу ж буває — ой, такеє наляже на груді тяжолає, што... Пака перяхри'стісся. Правда. І десь дєнецца» (с. Янжулівка).

Домовик, «він може' і да худоби» (с. Карповичі). Відтак до нього зверталися, аби оберігав худобу: «А. Дамавік-дамавой... Не знаю. Ну, такая

малітавка йо, да я вже забулася. Ну, штоб скот вадівся. Аберегав. Штоб... Тельонак як народіуца, дак: «Дамавік-дамавой, штоб ти тельонка уберегав». [То це де треба було сказать?] У сарай. А так больш нічо» (с. Хотіївка).

Коли у коня була заплетена грива, дехто вважав, що це ласка, а дехто, що домовик: «Ну, ета хто його знає. Не бачилі, шо як дамавіє... Он, у нас кабілка ж йо, дак папачіш вже, як каса заплетуяна. Дак а не бачиш же, як плече йон. Не знаю. А хто на што каже. Не пабачив же. Дак хто на ласачку, хто на дамавога...» (с. Костобобрів).

Нерідко співвідносили це саме з домовиком: «Буває. От, у нас конь був, дак тоже ж, бувало, шо тие... грива — не так, шо заплетена, а пакручена, — от, бує' (буває. — В. Г.). Наверна, шось же бує'. Ну, кажуть же, шо дамавік. Ну, я ж не знаю, добре вано чи пагане» (с. Іванівка), «Ну то ж, кажуть, дамавік уже плете [гриву]. Да не тее... Нехараше' то. Бог його знає. Не знаю я» (с. Жадове).

За свідченням зі с. Тимоновичі, господар перед тим, як зайти до хліва, стукав у двері, аби не застати домовика зненацька: «Ета харашо. як дамавік пріходе у сарай і скатіни касу плете. Ета хазяйства харошее буде. Када пріходіть дамавік уже ж у сарай, у каня буде заплетена грива, у хвасту... І йон усегда... Прістукуїцца: можна зайті, ці не. Туда, у сарай. [Хазяїн так просто не заходів, стукав?] Не, не. [І што пітав?] Ну, што пітав... Пітає ж уже — можна заходіть?» Згідно з відомостями цієї ж респондентки, якщо домовик стукає у двері на Святвечір, це віщує хороший врожай: «Дамавік — ну, уходе, дак харашо, буде уражай. Єслі буде дамавік стукать у двері і прасіцца, буде хароший уражай. Ну, перед Кутьой. У двері пастукаєцца, а хто є дома, дак вже атвечає».

Трапляються відомості про годівлю домовика: «А ще дамавіку клалі, там, печенье, штоби он вряда не делав. Па углам клалі. Ну, в'аще клалі, в любій день» (с. Хотіївка), «Шось я такое чула, шо наче віносілі надвор ставілі єму еду якуюсь в якійсь день, ну я не... етага не рабіла, не знаю» (с. Архипівка), «Лажіцесь спать, і лажіце акрайчик хлеба і солі. І вот: «Дамавік-дамавік, пріхаді ка мне пакушаць. Мні — харошее давай, а плахоє аставляй нада'ль». [Клалі] На сталє. Всю даро-

гу (постійно. — В. Г.) на сталє. [На ніч:] Ну — ну°ж. На сталє не аставляюць. А так аставлять можна. Хлеб абезацельна шоб аставиць» (с. Карповичі), «Ну, в каждой хате свой дамавой. Он — харошее. Єму нада тоже — каждый раз лажіть гастінецу. На празнікі — палажи єму на серванті чи де там вибереш места — канхветку, печеньека... І так насабірай, а патом вазьмі і винесі всьо в лес і палажи пад дзєрева» (с. Леонівка). Часом же стверджували, мовляв: «Йон сам наїде, як захоче» (с. Янжулівка).

При переселенні у нову хату домовика запрошували з собою: «Дамавіка чулі. Гаварилі. Дамавой-дамавой... А як приказувалі, не знаю. Уже павісихала у нас (позабували. — В. Г.). Як з хати на хату [переселялися], дак звалі. «Дамавой, пашлі...» Ну, кажуть, у кажнай є хаті свой дамавій. Хто його знає, може, хто й бачив» (с. Костобобрів), «Ката бралі. І дамавога з сабой звалі: «Іді, дамавік, іс намі на житє'їства». Як йон невідімка — так яго перенесеш...» (с. Карповичі), «У кождам дваре дольжен буть дамавік. От, як, кажуть, купляєш хату, дак нада казать: «Дамавік-дамавік, пайдьом са мной. Ти дарогай, я другої. І шоб був ти у мене памошнікам». От шо» (с. Костобобрів).

До теми домашніх духів варто згадати й зафіксований на Семенівщині звичай символічної оплати у сім копійок за розсаду, молодняк тварин тощо. Вірять, що не можна брати такого зовсім задурно, бо чи тобі не піде на добро, чи зведеться у того, хто дав: «Я такого не чула, шоб куплять, а ми у Семенавці... Семенавский район, — дак мая дачка там живе. Дак там сусєдка мед давала. Дак каже, шо нічого не сказала, а дачка вже вінесла сем рубльов і каже: «Нате вам сем, шоб було всем». І вам, і нам. А отак больш нічого не кажуть» (с. Жадове), «Калісь у сусєдки була клубніка. І ше челавек мой був жи'вий, дак каже: «Принеси міне клубнікі». Ну, на рассаду. Ана приносе і каже: «Міне нічо' не нада, дай хоч сем капеек. Дай сем капеек, шоб було всем». Шоб і вам, і нам було» (с. Орликівка), «Ну, ета што ні дайош, дак дай хоть сем капеек. Сем, штоб біла всем. Да. Ета такое не то шо на базаре. Шо не даєш, дак... Ка мне цвет прішлі папрасілі, далі мне сем капеек. «На табе сем, штоб біла усем». Забралі у меня цвет» (с. Тимоновичі).

Безпосередньою аналогією до цього звичаю є популярне на заході України уявлення не купувати чого-небудь «з усім» і «за сім», щоб випадково не прикупити при цьому «годованця» — спорідненого з домовиком духа-збагачувача, чи, іншими словами, «домашнього чорта».

З домовиком подекуди ототожнюють душу померлого: «[То як пакойник приходить, то ета вже дамавік тоже щітаецца?] Да-да-да-да-да» (с. Карповичі), «Ставілі люди... Адна жинка жила з мужиком. І мужик умьор. Умьор мужик, і яна лягла спаць... (Дзеці — адін ув армії, а другі'ї аженівсь, атдельна жив...) І яна, каже, легла, Проня еє звать було, — і в хате ходє. Ходє, як челавек, стукає, грюкає, і всьо. Ну, і йой кажуть... Яна давай же людям расказувать, яни кажуть — схаді в церькву памені. Яна пашла паменула, на стол всего, і еди, і всего наставіла, — все равно — стукає і грюкає. Ну, яна трохі пажила, і вмє'рла. От шо. Йон прішов за йой. Ото і стукав і грюкав. І яна і вмь'рла. [То челавек прійшов?] Да, да. Ну, це ж дамавік. Тей самій дамавік прішов, і йон еє віганяв із хати. Ну, яна ставіла всего — і есті, і мі'скі, і ло'жкі паставіла, і хлеба наре'зала, всьо. Каже — еж, толькі мене не віганяй. А йон все равно стукав і грюкав, пака яна не умьорла» (с. Костобобрів), «Дамавік? Я чула таке. Но толькі я чула таке: шо раніше казали, шо як умре, прімерна, пакойник, шоб ти год не хадила на мо'гилки. А то буде вдавацце, шо тей... дамавік буде. Оце раніше так. А тепер же ходет все на мо'гилки... Оце таке, шо буде ж удавацце. Бо мая мама умирала, казала: знаєш шо, Надя, держись старого режима. Шоб ти не бегала на мо'гилки не плакала» (с. Радомно), «Може, й ка мнє дамавой етий хадів. Вот ночью — стукне десь шось... А інагда — вот лєжала... ета, наверна, када муж мой умьор, дак... То цвє'тик аткулься лятіть із етага... Пріду — удо'лі лєжить, на палу... Може, ета йон арудував...» (с. Янжулівка).

За відомостями зі с. Залізний Міст, шоб не шкодив домовик, треба «памінаць радітелєй»: «Калісь був такий разговор, шо дамавой. Шо дамавій у кождай хате живе, і нада дамавога таго... шоб не ета... Гаді'ть єму нада. Ну, шоб проть єво нічога. А я знаю, шо он не любє?.. Шоб хата була

пасвя'ченая, дак не будє дамавій. Памінаць нада радітелєй. Каждую суботу нада памінаць».

Про **ляки** (на Семенівщині кажуть *пужа'є*), за винятком випадків, пов'язаних з відьмами, розповідають нечасто: «На кані, кажуць, як єдзєш, дак конь, каже, на дибкі становіцца. А што там його пужає — хто його знає?» (с. Костобобрів).

Порівняно рідко розповідають про **блуд**. Зазвичай кажуть, що: «Я сколькі пражила, я весь лєс знаю напральот... Нікада не блуділа» (с. Машево). Так само прагматично відгукуються й про те, як знайти дорогу додому: «Дак нада дівіцца на дерева. Гдзє во моху больше, туда і ідзі, як віходзіш» (с. Костобобрів), «Казалі — заходіш, дак сонце табе сюди свєтє, значить, абратна дамой іді, шоб ано табе в патиліцу» (с. Архипівка).

Все ж, часом траплялось і заблудити, особливо якщо підєш до лісу не в той дєнь (наприклад, на Чу'ди) або натрапиш на таке місце: «І в нас було адно такоє места. Ідом туда — прійдєм назад...» (с. Тимоновичі), «Може, в такую зону пападош, шо і сам не будєш знаць. Я адін раз тоже пашла — харашо, што з сабакаю пашла. У лєс. Вроді би, недалєко хаділа. А дє я біла — я не знаю сама. Нє знаю. Може, не в той дєнь пашла. Но сабака мєня вивєла. А патом сабака мая забалєла» (с. Леонівка), «Блудицца чога? Ну, я лічна сама часта блуджу'сь. Як сонце — ніколі не заблудиш. А от сонца нема — і абзацєльна заблуджу'сь. У другу старану' бєгу. Ну, бєгу-бєгу, а тадє шось... Назад. Шукаю лунє'йку (лісницьку «лінійку». — В. Г.) якую, чи шо. У лєсі ж, там багата і лінєк, і дарог» (с. Орликівка).

За одним з варіантів, блуд візьмє, якщо переступити через гілку, яку вкусила гадюка: «Цє, кажуть, заблудиш у лєсі, еслі переступиш тую... ну, хво'я, там, чи галлюка, шо гадюка йє вкусила, — от таді чєлавек мо'жє заблуди'цца. Цє у нас таке казали. Яд віпустить у тєє... Укусиць вона, чи як, чи яд віпустить: еслі через тую палку чєлавек переступє — і мо'жє заблуди'цца. Цє калісь мая хрьосна казала. Вана ж у лєс сама хаділа все врем'є. А тадє, каже, — от, хажу па адном м'єсту, і всьо. І вийду... І чєлавек із жєнщиною там брали... з завода вани... І, каже, і сти'дно питать... Шо я ж усе врем'є в лєсі пражила... І, каже, шо вийду — і на адно м'єсто. І прішлось,

каже, іти пітять у челевека. Так оце вана казала. Шо колись казали, шо єслі гадюка тее дерево укусила, чи яд, там, віпустила у тее дерево, а челевек переступе тее дерево, значить, вон заблудицца. Ну, кались і я — вийшли, а лес був невеликий, — ну, кажу, куди ми вийшли... А таді прайшли, а там у нас на дарозі стаяв дуб і хво'я. Кались ми казали — Петро і Поля. У нас і були Петро і Поля на хутари там. І мі так і називали, вани так перекручани були. «Ой, — кажу, — се ж ми ідом на Машев...» А лес уже вірас, пасадка вірасла, от...» (с. Іванівка).

«Водити» начебто може й померла чарівниця: «А. Пра блуд расскажу. Даяркай же рабіла. Ну, вот — хаділа ж у три часи ночи. Устаю — і пашла. І де тие Ло'зи, а я во хаділа, каровнік воїде. Вот. Іду. Цємната. А ранче — ні хванаріка, нічим-нічога. Ідеши натьомную, палку якуюсь узяв... да й пашов. І хаділа-хаділа... І — умьорла бабка, тая, шо багата знала. В тей день схавалі. Во. І мене' ваділа — часов три ваділа. І пришла... Думаю — куда я прійшла... якийсь лес... Ну, тей лес я кру'гом абхожу, абхожу, і пряма да хати. А-а-а... Теперіка я знаю, куда я прійшла... Богу нада маліцца» (с. Карповичі).

Чи не найширший пласт демонології Семенівщини стосується теми **відьмацтва, ворожбитства, знахарства** тощо.

Людей, які за допомогою магії шкодять іншим, називають **ведьма'ч, вє'дзьма** (у с. Архипівка — *руса'лка*; у с. Погорільці — також *варо'жка*, з тією різницею, що відьма здатна до перетворень, а «варо'жка проста умом варо'же»), *калдуни'* (с. Лосівка), *зна'хари* (с. Залізний Міст). Тих, хто «допомагає», називають *шепту'ха* (с. Лосівка; узагальнено — *шептуни'*), *дзєд* (с. Костобобрів), *ба'бка* (с. Радомно), *зна'харе* (с. Леонівка), *знахар'рки* (с. Костобобрів). Чари в загальному називають *при'мхи* (с. Іванівка; мовляв, «ми ния'ких при'мхав не знали, не вмели...»), *при'хамасті* (с. Машеве), *варажбі'ча* (с. Погорільці), *зна'харкі* (с. Жадове). Людина, яка «щось знає», — *зна'є*, а залежно від ситуації, якщо робить шкоду, — *то знає на пага'нає*. Жінка, яка відгадує потаємне, зокрема й майбутнє, — *варо'жка*. Лікувати замовляннями й іншими засобами народної медицини — це *глядє'ть* (с. Костобобрів, Погорільці, Тимонови-

чі, Хотіївка); водночас «баба» — *ше'пче* (с. Лосівка, Тимоновичі).

По суті, відьмаками були **вовкулаки**. Відомості про них, хоч і нечасто, трапляються на Семенівщині: «Вавчачу шкуру надевають? Не знаю. Такеє казали... Нехто його сього не бачив. Вовкалаки, угу. Детей пужали: вовкалаки ходеть. Шоб не бегали куди папало, а седели дома» (с. Лосівка).

Позитивними персонажами у системі вірувань місцевих поліщуків були **люди, які вмiли припинити пожежу**: «Єта як пажар, дак с іконаю абходіть нада. Штоб павярнуць вєцєр. Ци Траєрүчіца, ци...» (с. Костобобрів), «У нас така була. Лукінішна. Ана багата знала чаго. Дак ана віходила с такої іконай. Гаварілі — от, ета патушить... А с якої іконай... Штоб пажар ілі утіх, ілі павернул в другу сторону» (с. Тимоновичі).

Були **люди, які відводили грозу**: «Казали, шо були й такіє, шо можуть і грозу астанавить, і все» (с. Лосівка). Водночас нерідко відповідні молитви від грози змовляли й самі, не вважаючи це особливим «знахарством».

Були й **такі, що лікували (глядє'лі) людей чи худобу**: «Баба ета Татянка, ана глядела сама. І забалела. Ну, сама себе не пагледіть. І пашла на сасєднее село, штоб єй пагледєлі. Так нєльзє разгаварівать ні с кем. Гаворєт: «Чьо ти, Татянка, на всех сердішся?» А ана мавчіть. Ідєть і туда мавчіть, і назад мавчіть. Патаму што нєльзє разгаварівать» (с. Тимоновичі), «Ну, хадили, — єсть такіє ба'бкі, то в баб єсть такій... ну, дарований ад Бога гіпноз. Шо от ісходите ви да тає бабки — вам не памагло. Ісходите да другай — вам памагло. Це, значить, у єє хароший гіпноз. Вана нічога не тее... а людя'м памагає» (с. Радомно), «[Як відьма відібрала молоко] «Атче наш» читай — не читай — вже нічога не зделєш... Билі в нас такіє люді. Но щас іх очєнь мала. Зна'харе» (с. Леонівка). Коли корова доїлася з кров'ю чи коли її дуло, зверталися і до знахарок, і до ветеринара: «Було таке, шо й [знахарка] падивєцца, дак вано чі паможе, чі не паможе. А вітінар... Чі мастіт, чі шо. Чі карова кров'ю... Ро'гам дасть у вим'є, і буде із дойкі кров іти. Тее малако атдєльно дой і вісипай ско'ту...» (с. Іванівка), «Глядєлі. Як разадмє, я знаю, што я ваділа ік Бардади'нкам. Ани глядєлі. І тади яно праходіла. Як разадмє карову,

ті тельонка, дак паглядіть, ано і всьо. Малітва такая була. Калісь же вітінарав не було, дак усьо больше на малітви. Баба майго хазяїна, дак тая глядела всьо. І ат іспугу, і ат урокув, і ана глядела всьо» (с. Хотіївка).

Ворожка, щоб дізнатися те, про що її просять, здебільшого «кидала карти»: «Се нада людей шукать. У нас була такая, да вана вмерла. Вана карти кинє і все тобі скаже. От, загубила я гроши. Восемдесят рубльов. Бєгла в магазін, чи шо. На гароді траву раскидала. Се ж тие ше ста'риє гроши. Пришла дадому — ой, нема ж грошей! Я і пашла ж туду, да варожкі, щоб вана на карти кинула. Кинула на карти — не журис, маладица, гроши твої на'їдуцьє. Ти токі прийди дадому раскажи хазяїну свайму. І вон найде... Прихожу... (Шо ти, Вустя, такеє сказала, шо вон на'їде?..) Кажу — Петя, загубила я гроши, і Вустя сказала, шо на'їдуцьє. Шо ти на'їдеши. Із мене каньяк (Цє каньяк на тие гроши восєм рублєй двадцять восєм капєєк... цє ж я сорок гадов за прилавкам...). Ну, вон узяв такую металіческую кацю'бку, пашов же на гарод — каждую травинку перебрал — і найшов. Ну, вани не пустие гроши — у тряпаці були» (с. Погорільці).

Баба-«павітуха», як вірять, могла передбачити долю дитини. Коли йшла до поліжницї, знадвору вдивлялася в шибку вікна навпроти печі й бачила там певні образи, спричинені аберациєю світла на склі: «Єта казалі. Єта, што роди прїнімає бабка, і предкажує. А я знаю, што ана бачє? Судьбу бачє» (с. Костобобрів), «Єта мая бабушка, бабушка Нєстєравна. Ана була павітуха. І всегда, када ражаюцца деті, ана хаділа туду. А в акно проців пєчи, за шторай. А йой зразу й показуєцца: вада — значиць, цьо дзіця, младзєнєц, утопіцца; верьовачка — значиць, павєсіцца; а як жита — значиць, будзє жиць. Єта бабушка мая лічна... Нєстєравна» (с. Костобобрів).

Були люди, які «знали» від змії, вмїли «відшептати» укус: «Он, Нюрка расказувала. Када ж... гадюк етіх пално-пално било, дак баба Нюркіна усегда нагаворє: «Ідітє, дєвкі, не бойтєся». Знала ат усего. Ішли ані не баялісь. Шо і змеї не пакусають, і нічога» (с. Тимоновичі). Вони могли відвадити вужа від корови: «Тут, казалі, случай був у нас в сєлє, што вуж даів карову. А калісь

же людзі були такіє, што глядзєлі. Кажуць, малітву прачитав чалавєк, і йон вїлєз з сарая і пашов. Вуж тєй, што даів карову. Хто його знає... Малітваю атагнав. У нас був дзєд такій сільний, глядзєв харашо» (с. Костобобрів). Вмїли «відшептати» укус: «У нас там бабка була в гораді, шо глєдела. Вкусіла, там, дїтьонка [гадюка]: ні в бальніцу, нішо, — ана паглєдела, і паправілась дзіця» (с. Костобобрів).

Трапляєтьсє уявєння, цю якби не відшептати укусу, то до захід сонця людина помрє чи худобина здохнє: «А то ж казалі, як укусє гадюка, дак поки сонцє за'їдє, і чалавік умрє» (с. Лосівка). Утікати від гадюки належало тїльки проти сонця: «Як гадюку бачиш — іді проти сонца, ана проти сонца нічога не бачє. Йо всякіє гадюкі. І рижіє, і зєльоніє, і с пятнамі... Цє гадасть...» (с. Костобобрів).

Загалом же поняття «знає» — доволі широке і може стосуватисє різних ситуацій. Зокрєма люди з такими властивостями нерідко виявляють своє «знання» при здійсненні такого важливого акту як купівля худоби, в інших господарських ситуаціях:

— «Йо-йо-йо!.. Знаєцє шо? Прадає чєлавєк карову... Напрїмер, я прадаю каровку. І я єслі хочу, щоб чєлавєку було харашо, значиць, я нічога не кажу. А єслі хто хоче на плахое, дак в'абцє... Купять — у єтага чєлавєка повна було малака, а тие людї купяць — нєт малака. От такіє дєла» (с. Карповичі).

— «[До старого хазяїна хоче?] Нада шукат людєй. То хазяїн тєй, шо прадавав, дак жалєв вон табє прадавать. І карова да яго... Шукай людєй. Шукаю людєй, щоб паглєдєлі каровку. Було мїнє адін [раз] вот шо. Мєсєц цєлий хаділа на пастбищє [забирати корову]. А тадє — найшлас така людина. Я йду, с ка'страю ж іду за свайою каровкаю. Бєгить і бєгить дадом (до попереднього господаря. — В. Г.). Ну і вана, тая жєнщина, — так пужкаю [по корові] — шльох! «Іди, — кажє, — Катя, дадому. Больш і ти не по'їдєши за кароваю, і карова дадому не прїйдє». А є ж такіє людє. А шо вано ж...» (с. Погорільці).

На Семєнівщині трапляютьсє сюжєти про суперєчку мїж такими **калдунами**: «Єта мїнє свьокар расказувал. Вот, кажє, сабралісь... Жилі на Міхайлавє. Ццас нєма вжє того пасьолка, умьор вжє той пасьолак, спалілі, нєма нічога. От, кажє, са-

бралась... А тади ж ведьмовство' було, знаєте, як?.. Ну, і сабраліся, каже, — давай, хто лучче зделає. Ну, адін ізделав. Разгадалі. Другі'ї зделав... А тей, Брут, каже — от, я зделаю, ві не разгадаєтє. — Давай... Ну, ізделав: [той другий] як ступє, так і перднє, як ступє, так і перднє... І пака шов, так і пердев. Вже нечем... Ані вже не знають, што делать. — Давай, каже, скареї растое... В мене' вже разриваєцца живот... (Смієтсья. — В. Г.). Калдуни» (с. Хотіївка).

Використання низки магічних засобів не вважають особливим «знахарством», хоча про них також треба «знати». Як приклад — використання так званого «забутно'го» хліба, який відігравав важливе значення у лікувальній практиці (людина чи худобина ніби «забували» про хворобу): «Бувала. Ета на забутно'є, кажуть же. Толькі куди той хлєб девалі, не скажу вже» (с. Костобобрів), «Ну, забутні'ї — розказувала адна баба, шо це харашо, шо... Ну шоб був па-настаяццому забутний. Це вже памагав ад усього'. Чи дятя забалєло, так можна давать його, чи скатина яка забалєла. Ну шоб вже вон па-настаяццему. От, витягаєш, там, качерго'ю, а от десь закатився і забулась хазйїка витягнуть. Так отей хлєб називався забутним, і вон, в'обшем, знали тіє старіє люде, шо вон од усього' памагав» (с. Жадове).

Так само всі знають про магічні властивості окрайця свяченої паски, а отже, навіть його використання у доволі сумнівних ситуаціях «знахарством» не вважається: «То як куда іцїцїць, вот, ці на роботу устрявацїца, ці сьо, — када паску пасвя'цїцїць, вносяцїць у двор, і тади крайчік атрезаєцїца і на ікону ложїцїца. А тади, када ідзєш уже первий раз, дак пасачкі вазьмі в карман, да ідзі і кажи (пра себе'), шо: «Я да вас із паскаю, а ви да мене з ласкаю». І три ра'зи так ісказать. От шо. «Ваш кабїнет, а мой верх». І кажуцїць, усегда будзє памагацїць. І «Атче наш» нада читацїць» (с. Костобобрів).

По суті, особливим «знахарством» не вважають будь-які магічні дії, які стосувалися покращення власного добробуту не коштом інших. Яскравий приклад такої «господарської» магії — виведення мишей: «Іцє ж от, кадась міне Тонєчка розказавала, баба, як мішеї із хати ета, дак... (Я ж усьо знаю, да нічьо не знаю) Якась — шо нада гаварить, не знаю. А вот як ідеть стада, дак нада іттї за ста-

дам, на поле, і шо-та сказать: «Міши-міши, пай-дьомтє за мной, — чї што, — с маєї хати!» — і туди іх атве'сті, де стада астановїцїца. І назад іттї — тоже ж молчя. І прїттї дамой, і тади міши осєнню все уходять» (с. Тимоновичі).

З-посеред негативних персонажів, наділених надзвичайною «силою», найчастіше на Семенівщині розповідають про **відьом**. Спектр їхніх зловорожих дій доволі широкий.

Відьми (чи відьмачі) робили у збіжжі «закрутки» (заво'ї):

— «Я знаю... Я знаю, шо то разговор був... Тади ж прїєжджалі уполнамочаннїє, чи шо. Ну, тут дзєдок такий у нас був, што на конях вїоз уполнамоченнага тага'. І кажуць, єхалі, даєхалі до'куль яни... Жи'та... Дзєдок тей — скоч із воза, і в жита. А йон каже, што: «Не дзєлай, челавек добрий, єтага». А йон каже: «Нїчога тут не случїцїцє: адзїн петух іздохне, і всьо». Як на паганає челавек знає, дак єму нада абїзацєльна здзєлацїць яго. [Як бачили закрутку] Вїжнуть, да й кіне, та й і всьо. Як хто сло'ва знає, дак ізделає, а як хто нїчога не знає, дак... Вїжнєш у жицїє у том, да й...» (с. Костобобрів).

— «Тоже — в тряпачку [брали те закручене] чи... големи руками не... чи лапатаю, чи хай вано сабе й стаїть. Варожбї'ча. Варо'жать на тебе'. Це варожать, шоб ти хазйїку чи пашов ізменив... Це так у нас... Недобріє люде. Варо'жкі. Вани не ведьми, а проста варожка. Ну, ведьма ж надєє' на себе друге'є шось. А варожка проста умом вароже. Ведьма — ну, єкусь чи сабачу адежу, чи...» (с. Погорільці).

— «Завязувалі — заво'ї. Жалі жита, дак аставлялі і палїлі. Усегда, када вам шось надзєлаюць, а бачїцє, шо-неві'ть інасїпана чи налі'та, — нїкагда не ступайцє на тое места. Нїкагда. Ета шо-то зделана. Нїкагда. Абїйдїте стараной, і всьо. Того, шоб плоха. Ага — бачить: ти живєш трошки чуть лучче, чи шо — дай, мі табе зделєєм, шоб ти забалєв... [Знайшовши у збіжжі закручене] Так абжиналі да'ленька, а тади запалїлі і спалїлі тей завой. От шо. І кажуць: «Шоб ти сам... хто делав, шоб ти сам вів дєнь і ноч на алє'цїцину». Патаму шо людї ж усякіє...» (с. Костобобрів).

— «Такіє ж врємена булі, што там і ведьмі, і чаго толькі не пачуєш. Ну, як ведьма пабула да

щось ізделала. Нада віжать і єго абрезать і где-та у сараі захавать, щоб ніхто не знав. Що не на скатіну делана» (с. Тимоновичі).

Часто скаржаться, що відьми підкидали на обійстя якісь яйця, чимось «підсипали», «підливали» тощо:

— «А-у! Всьо, шо зря, то і делалі. Шо зря. Да. Да. Пакрутять, пакрутять [у житі], а ще — ото як яйци якіє: куріца седзіць да не віведзе, бавтуни, — дак туда се прінесе паложциць, а тади вже люді страдають. Па іх і такіє ску'лля, і чи'ркі, і всьо. Нельзя було хадзіць. І тади вже ходзяць да людзей, а людзі вже іх глядзяць» (с. Костобобрів).

— «Люді вредніє булі і йо. Делаютъ усякає. То падсипають, то наварожать, зерна якогось сумеши насипеть, ці вадой переллють. Ета ж такі люді у нас, знаєте якіє...» (с. Костобобрів).

— «Костачкі у нас як на'їдзєць закопаніє уже, дак кажуць, уже накалдавав хтось» (с. Костобобрів).

— «Я чула, шо хто... Ну, я цього не рабила, ну я чула. Єслі, вот, зло мисле, прімерна, у сем'є. Ну, нев'єстка падралась із свекрухаю. Атадає — ти, мов, дачка', дак забори їє. Шоб пажила у дачки. Уже вана — брох! — то ниж паклала, то, каже, касу паклала. Шоб вана переходила туди, шоб вже, наче, туди зло панесла', шоб і там не мирила. Шоб, наче, пашила туди да дачки', шоб і там зло було» (с. Радомно).

— «У нас йо адна тут така. Малітву знала. Значиць, йо... Берецца пиано і сипецца пад хвортачкай, там, чи пад крильцо і пригавараваць. Ну я не буду вам расказувать. Не нада. А то ві ще каму зделаєтє... Не нада. Для чого' — хоче... Мой конь во пашов — і ана єтим ходам ідзєць... бере пиано, хочеш — соль, і сипе перед самими єтими двєря'мі і заклінаніє дає, і тади конь іздихає. Ні аднаго каня нема на той уліци, там жєнціна жівє. Алашка страшнаю уже...» (с. Карповичі).

Часом, проте, таке «підсипання» мало вповні реалізувати природу: «Я вам, хлопци, расказу адно дела. Бу'ла така баба мудра. Шо випускає курей, і бере дома... ну, проса. І бере — на свайому гароді не сипе, а з йою падралась — дак йой. І кує йой туди ходеть. (Смієтсья. — В. Г.). Оце таке було. Та каже — шо ж вана таке знає. А друга' єй — ти,

каже, падивись, шо знає. Бачиш, шо насипана... От вони там капу'шацце» (с. Радомно).

Нерідко відьмами називають тих, хто має «лихе око», такий «язык». Водночас вони й «підливають» та «підкидають»:

— «Адна баба прайшла, а я на каню скаради'в. Як прайшла, як пизданула, — і ку'нь дибаря' став, і пашов, і барана' втак нада мною хадила. Ана прайде — і зразу аварія. Оце ж тая вєдьма. Шо як токі вана вийде, і карови ідуть уже: на яку гля'нула — так і вийшла за село і впала. Оце ж тая у нас тут...» (с. Жадове).

— «Єсть такіє люде, шо языки такіє... Ну, єслі карова ателілась — ну, нельзя, шоб та людина заходила у дву'р. Єсть такіє люде. Вєдьми — ну, казали так. Да тіки шо вано таке... ураждь'не таке. Вано родитсе, і вано... ну, паганій чєла-вєк на все вано. Ну, вано то ни черта не знало, а таки вийде — «Ай... у тебе і те єсть, і те єсть...» А чого ти не робиш, шоб було і в тебе'? Єсть, вано, панимаєтє, такіє люде, шо вано падивцице на те'бе, і тебі плохो робицце. Воно паганє на все, шоб ви знали» (с. Радомно).

— «А тож такіє з людей були — праєдеш уліцаю, дак... отакая тут у нас була жєнціна: як гляне, вже й не вієжжай. Толькі на гарод аратъ, арав би конік... А так — є. Очи. А єсть такіє люде — ад за'відаци, шо ти живеш. Ага — ти живеш: оде вада табе, сталова ложка, і вон хоче тебе втапить. Ага — уже ти вуши пудняв, ти живеш, на тебе' нада всего... От шоб я... Не — я хочу жить... То начинає і пудкидять, і пудливають... Шоб... на хворткі хоть песок, і шо ще... У нас отут була така жєнціна: на' канхветку... У мене внук був... Ну, правнук... А вона така, шо йой аби ізлить. Дак прійшов тихе'нька — у грубу чи в печ... Дєсь як падививсь — якую тряпку незнакомую чи шо — дак у руки, Боже, упасі, не бери, — а на па'лачку і неси у грубу. Або на гозонь — кудись запалив, і всьо» (с. Погорільці).

Вірили, що відьми «відбирали» у корів молоко:

— «Дак то ж були ж такіє шєптуні якієсь, шо... Єнчє ж шєпчє, шоб табі памагло, а якєє — шоб навредить табі. «А, то, — кажуть, — калдун уже забрав малако якийсь...»» (с. Лосівка).

— «Запраста [молоко заберуть]. Їм адну шерсцінку — і всьо, і карова малака даватъ не будзє.

Яни в любій дзень. Може вкрасці, і всьо. Яни одну шерстіну во'зьмець, принесуць єе, кудась паложець, і всьо. Дак хадзілі лаицца. Лаились, шо зря казалі, всякіє слава нехарошіє — на тую ведзьму. А тади, там дзед був, Аврам, дак да яго ідуць бабі і плачуць, і вадзічкі наберуць у двенадцать часов, і каже — пажалуста, паваражице, малака карова не дала. (І Маша вже, ка', прайшла па улици... Всьо... А йой нада одну шерстіну... О, якіє булі людзі — не дай, Бог!..) А йон ото вже глядїць бедну, і тади вже приходяць благодаряць, кажуць — уже всьо, карови паладзілісь. Йон пагледзіць, і зразу здєлаєцца малако нармальнає, і карова все малако аддає. Толькі нада, када ідзеш, дак у двенадцать часов ночи, шоб ніхто не хадзів, набраць той вадзічкі, не'сці да таго чела века, і йон пагледзіць, і всьо будзе нармальна» (с. Костобобрів).

— «Яна сільней імєла... свой [гіпноз]... што карова — падпускала ж [ї]... Ведьму падпускала всегда. Ну, вже не давала карова малака столькі [господарям]. А шо ти зробиш... Єсли русалка падаїла. Яна забрала малако, а табі што асталося?.. Ета даїв чела век абикнавєнний, тулькі... Як вам сказать... Абикнавєнний чела век, да тулькі йон читав малїтву такую, што карова даєть малако, і всьо. А абикнавєнний чела век. Ишов [до хліва], аякже. Нада же зайтїть у пуню» (с. Архипівка).

— «Ну, раньше гаварїлі, ну при свайой я вже памєті не знаю. Раньше, казалі, каров хадїлі па дво'рах даїлі» (с. Костобобрів).

Відьма начєбто могла здоїти чужу корову, «подоївши» навіть м'яло: «Да, бул'и. І у нас тут така була, хароша тоже, ведьма. І ще така ведьма була, што аби токі на чєтирьох нагах було — і я, каже, малака надаю. А у другой карові забїрала, а свайой карові... Карова тая не давала малака, а ана магє й... Мьяльніца калїсь така була, што льон, канаплю' [м'яли]. «То я, — каже, — і з єтай надаю малака». Булі ведьмі калїсь. Ну, в наше время вже не було. Мі вже не знаєм, што такое ведьмі» (с. Хотїївка).

Щоб «повернути» молоко, робили так: «Єсли малако адабра'те, — узьянь його... патягай, скокі вана дасть, хоть трохи, — і сипні'на агонь. І єслі та людина приїде да вас — ти нічого вже єї з

двара не давай» (с. Радомно). Загалом відьмам і так нічого з двору не давали: «Ми зналі їх в ліцо... У нас село маленькає, ми зналі, хто на што гаразд. Проста не давали нікаму нічєво, да і всьо» (с. Леонївка).

Якщо знали, яка відьма «відбїрає» молоко, йшли до неї і сильно лаяли, щоб «повернула». Також шукали когось, аби «пагледзєв» («пошептав», полікував) корову.

Найчастїше, за розповідями, відьма здоювала чужих корів або чинила іншу шкоду, набравши подобу якоїсь тварини (кота, собаки, абєзьяни, свині, кабана, поросятї, вовка) чи предмета (колеса, клубка, вогненного клубка):

— «Єта гавораць. Што ведзьма, яна преврацаєцца хоць в што. Калєсом може кацїце» (с. Костобобрів).

— «Калїсь таке було, шо каже... Калїсь у Дума'х, там люди жили', і маладїє хлопци хадили гулять. Каже — пайду гулять, а з гульні іду, дак ведьма, каже, агньом крутицца за мной следо'м бежить... А вано в віді шара, дак може, гром загримить, молнїя, мо', яка бли'сне, а вон каже — ведьма... Чорт йо' знає. Я таких не бачїла ведьмов» (с. Іванївка).

— «А у нас такіх... Ага, у нас тоже була на краю отам баба. Казалі, ана ведзьма. То в сабаку преврацаєцца, то в ката преврацаєцца. Дак їйо всі баяліся, той бабі. Яна вже давно вмьорла... [А в вовка магї перекінуцца?] Ну гаварїлі такое. Када-то було. Ну то ж ведзьма. Ведзьма, називалї. Укасе'віцькіє вот, у нїх багата калдунов — і дзядї', й ба'бі» (с. Залїзний Міст).

— «Оцьяво, Маша, яна в шо хочєш. І на свїней, і на вовка, — на всех перекідалася. Ну, сїчас уже такіх нєма, павміралї. Може, йо, но ще маладїє, дак яни знать не будуть. Може, увиїдуть у возраст, у такіх, як яна була, ше'їсят гадов, се'мдісят, — дак тади, може, й будє знать» (с. Костобобрів).

— «І тепєрь є. Ведьмі. А чорт єє знає [що вона робїла]. Ана ж не прїзнаєцца. Передєлувалїсь. І булі такіє людї, што вазвращаєцца у якуюсь абєзьяну чи в сабаку» (с. Тимоновїчі).

— «Ну, раньше, детачкі, булі ведьмі. А вот сїчас їх не відна. Іще вот тут у нас адна женціна живє. Значить, дружила ана с парнєм. І прїш-

лі с клуба, нада сабірацца на Гомель (ані в Гомеле учились). І йон астався на лавачкі ждаты, а ана пашла адевацца, там, сумку якую взяты. Так зазнала свіння ёго на забор! А значить шо — прывраццалася у свінню. І зазнала ёго на забор. Ана віходе із хати, а йон седіть на заборі. — А шо такое? — А во, каже, толькі свіння ат мене' атишла. От якое було. І ше вот — отут-вот, четири кіло'метри було село ета, Бровнічі. Дак був куркуль. Тоже — як пабаче десь, шо пашов чалавек, йон — слядо'м тебе'... ганявся. От ета було... Ну ета ж делаецца. Хто вовкам, хто свінной, хто кабаном, хто сабакай... Ета делаецца на паганае всьо» (с. Карповічі).

Відьму в зміненій подобі можна було зловити, зашкодити їй:

— «Ну, ведьма ж наdee' на себе друге'е шось. А варожка проста умом вароже. Ведьма — ну, екусь чи сабачу адежу, чи... Оттаке я чула. То в адного хазяїна було: «Шо воно таке? Встану — і карову дое і дое. І нема малака, і нема малака». А воно, аказуецца, парася на себе' надело. Вже ж чалавек на себе' такую адежину надел, — вже чалавек прійшов вранці, вже малака ни грами не дала, вже видаіло... Приследив ведьму тую. Ноч із бабаю седели да й следкавали. Пугаю шльо'гнув — іди... прійшла, там... чи прійшов. Вано пабегло...» (с. Погорільці).

— «Була такая історія. Злавілі [відьму] і білі. Прінеслі' на вечерніці і білі. А на другій день: «Ну, де ета твая матка?» — «А, забалела...» А ee так пабілі, што не магла ана вже хадіть. Сабакай. Яна перетое... Сабакай була. І злавілі, і давай біть. А ще — калісь такая ведьма була у нас в селе... Саслалі в Сібір' ee... Такая ведьма була... Што хочеш магла зработать. Так што закалдуе, што і чалавек сірее, сірее, і вмірае» (с. Хотіівка).

— «Ой, булі ведзьми. І ани зделаюць ото, йдуць... Я дежуріла на сельсавете. Ну, ідом... А отут хата була. Там жила Маша. Кірілавна. Ох — ведзьма була! Мі ідом ото з гульні, дак яна зделаецца хоть катом, хоть свінной. І отак-о крутіцца, нам не дае... А мі вже зналі, дак палкі папабралі, дак ee як папабілі, а яна работала у магазіні прадавцом, дак не віходіла, може, місяц, — сіня була. Дак ей усі й хлопці кажут (Ну, такого возраста, як нам було тади па васімнадціть

гадов), да кажут — не делай, а то й убйом савсім тябе. Ну, дак тади вже не віскакувала. А то вже тади я в сельсаветі работала, і тут Ліда-бібліотекарша на кварталі була, і каже — ой, Галя, пашлі мене праведі, мене всегда кот на груді скаче. Ми пашлі — да, яна, цяя Маша... Дак ми палкамі яго, ката таго, як налупілі, дак яна сіня в магазіні стаяла. Во якіе булі ведзьми. Не дай Бог. Нельзя було жиць, нельзя було прайці, — оце такіе-во» (с. Костобобрів).

Схожий мотив знаходимо й у розповіді про те, як відьма скочила запізнілому перехожому на плечі. Він вдарив по її тіні, а каліцтво виявилось на ній: «Пакойний дед мой. Ішов із мельніци. Він це бил кузнецом, ішов з работи, а тут у нас от мост сейчас, а там стаяла мельніца. Вадяная в нас була мельніца. Ну, ана згарела... І када він ішов через гроблю, і у него всіда... він у кузні, він зделав такий... Ну, як вам сказать... Такий железный... Як прут такий. Ну, тіпа як для етага... І — з накаччникам з таім. І він тіки дайшов да маста', і вана на його' при'гнула. Вана його ваділа-ваділа, ваділа-ваділа, а він тади взяв іе — як це скінув, і от рубанув ей — отак не па ней, а па тені вдарив. І адбив їй уха. Патом узнали, што то саседка — ведьма. Так би ніхто в жизні не узнав, хто ета такая» (с. Леонівка).

Свої знання відьми й різного роду чарівники нібито черпають, читаючи спеціальну ворожбитську книгу — Чорную Магію: «У нас мужчин в'абще калдунов не було в селе. Ба'бі булі всякіе. Ну, Укасе'віцьке тутво за нами сяло, дак там була ведзьма. Ну, кароче, у ёйо була Чорная Магія, ана всьо делала людя'м па-плахому, па-харошему нічога не делала» (с. Залізний Міст).

Аби поповнити «сили», на Великдень відьми смикають священика за ризи: «Ей... Расказувалі. Шо і тая ведьма, і тая ведьма... Як у церкву по'їдет гавет, дак батюшек хваталі за ногі, целавалі ризи етые. А для чего яна... А чорт іе знае. Ну я сваімі вачамі вот бачіла. І сестра мая бачіла. Гавет паехалі... Дак була тут такая, шо гавела-гавела... ана вже пакойная, а тади... батюшка так адбівавсе...» (с. Янжулівка).

На Великдень вони стоять біля церковного замка: «А як ведзьми хочеш пабачиць, дак оце на Пасху, када Христа пасла'вець, ідуць славіць іс каро'гвамі,

с усім, і замікає церкву, — дак пабач, сколькі там стаіць кала замка, ведзьмав. А ще маку трухані — дак яни все да себе паприбегаюць. От шо. Яни ж баяцца солі і маку» (с. Костобобрів).

Як оберег від відьом, злих духів, пожежі тощо часто трактують осіку, кропиву, полин-чорнобиль та іншу зелень, якою прибирали хати на Трійцю: «Оце — май, шо вце вешалі, так стри'калі на варо'ці крапіву. Такаво вісокая. Крапіву ве'сели на хвортачку. Це ведьми баяцца крапиви. Це перед Трійцею. Трійця — шо вце в хаце явор (аір. — В. Г.) кіда'єць, м'яту ста'вляєть, букети в хату ста'вляєць, щоб вже хаце було красіва» (с. Костобобрів), «Ну, на кле'ченне ж, то сти'ркаюць же. І крапіву сти'ркаюць на дверях. А чи вано ад ве'дмав, чи... І тее ж — і клен, і березу ж, і липу ж» (с. Іванівка), «Я знала, шо сусідка адна клала асику. У двері. Я єе пітаю: «Бабо, а для чого? То кладут же кле'ченне — клен, липу — страмляють на во'кни, й на двері кладуть. А ти асику паклала?» А вана каже: «Шоб ведмі в двор не заходили!»» (с. Іванівка), «На Трійцю сти'ркаєм. Ветачкі папуд цимі... Липу. В аснавном липа. Цей... пуд ногі кі'даєм. Шоб злие духі не йшли. Чернобиль отой. Ото така трава єсть. Палинь, чернобиль тей. Больш ничего. В хату заносили м'яту. Ну, у нас такого немає, в нас речка далеко. А туди-от, де Машево, село, — там явор ірвуть. А в нас такого немає. Ми знаєм, шо їдять, і рвуть, а в нас немає. А в хату заносим м'яту» (с. Жадове), «Якимі — кльонам, патом — ліпай і берьозай. Кльон аберегає, а берьоза — тоже, ат пажарав, ат етага... Даже венік ложицца, еслі нема [троецького гілля], значіт, ложицца венік всегда на гарище, шоб не вдаріла граза. Ета я знаю сама. Ат сваіх предкав, да. [Так це вон пастаянно там лежить?] Да. Должен каждий год абнавляцца» (с. Леонівка).

Гіллям осики чи вільхи подекуди, як і на Трійцю, оберігалися від відьом на Купайла: «А на празнікі — на Івана Купала і на Трійцю — ета вот веткі с кльона, з дуба, хочеш — із берьози, — о, на хвортачкі, на варо'ти, всюди вешалі май надваре. А вот на Івана Купала — дак носіцце рамашка така ні'зенькая (такіє маленечкіє пупі'шечкі)... [Румянак?] Ну да. Ну, на Івана тоже ложицца. От. Тєперіка — ат паганага глаза нада абеза-

цельна із асіни веткі. І с адной старани у хлє'ві, дзе скаціна стаіць, карова, там, конь, — іс адной старани ветка, і з другої ветка. Ну, Йівана ж Купала. Не, на Трійцю не» (с. Карповичі), «У капусту ставілі... На якій же дзень ета... Штоб ведзьмі не патапталі. Відно' ж, на Купала... На Івана Купала, відно. Альху. Ветачкі альхі стремлялі в капусте. І сейчас стремляють» (с. Костобобрів).

Оберегове значення, вочевидь, мав звичай «всегда ступіть правой ногой первой у той дом, куда вы идете'. Правой ногой» (с. Хотіівка). (Загалом же на порозі хати намагалися не стояти: «[На порозі] Стаят нельзя. Переступлюй. Через парог тоже ж гаманєт нельзя. Я не знаю [чого]. На порозі нельзя стаят. Он переходь чи сюди, чи туди. Ну нельзя ж. А чаго — я не знаю. Через пару'г хто ж буде... Переходь». — с. Лосівка. Ймовірно, цей звичай пов'язаний з так званним «культот предків», що становить окрему дослідницьку проблематику).

Від лихого ока відьми і загалом від вроків, як вірять, допомагають заціпнута на одязі шпилька, червона нитка на зап'ясті: «Шерстяную нитку нада красную. Ат урокув. Уро'члівіє булі. Мой анук був крепка урочлівий. Дак гляделі. Я в Семьонавку хаділа. Три рази' нада, штоб святую ваду', і правівся. Дак ана міне приказувала, што, каже, усегда у адежу нада шпілечку ат урокув, штоб уро'к не брав челавека. Штоб не відна було шпількі, ну ана штоб була» (с. Хотіівка), «Ну дак вано нитку красну цепляють і тепер. В іншого ж от на руці нитка. А чого вано — не панімаю я» (с. Жадове), «Ну, ніткі [на руці] — ета ж о'берег довжен буть. У каждого челавека довжен буть... Перевязавалі» (с. Карповичі).

Розтягнення руки у жнива теж сприймали як зурочення і превентивно перев'язували руку червоною чи так званою «відхідною» ниткою: «Ну, другий раз кажуть, ета уже хтось сурочив. Дак іді, пагле-джу. Баба якась пашепче, да і всьо. [В'язали на руку червону нитку] Ета як ітті зажинать. Може, шось памагало...» (с. Тимоновичі), «Ета растяженіє. Нитку везалі із красьон. Первую нитку, як ткуть кросни, мама наша ткала, дак я всьо бачила, у баб у стари'х, — нитачка завязана, нитачка завязана... Кажет — атхадная, чи якая... Шо, наверна, паследняя, а тади вже заматувалі.

Ну, там всякіє нітачки... Ну, я бачила, в'абище-та, красніє і чьорніє на єтам... на руках. І сєйчас вот бачу, шо ні'ткі но'сеть тепєр» (с. Янжулівка).

Щоб люди на тебе не раззєвлялись (не наговорювали на тебе), не варто було залишати відкритою піч: «Боже, упасі, — нейзя. Бо на тебе' все люде будуть раззєвляцє. Це я тож знаю. Шоб усеґда закрита печ була. І за'сланачка, зелєзна така, і занавєсачка. Неколі не пакидаєм» (с. Погорільці), «От, кажуть, аткриту [піч лишати] нєльзя. Чула. За'сланку єту [треба закривати]. Ну, юшка ж там же, [комин] закриваєццє... Дак кажуть — закривайтє за'сланку, шоб люді меньше рот раззєвлялі» (с. Янжулівка). Вже навіть не пам'ятаючи чого, особливо дотримувалися цього звичаю, коли збиралися у дорогу чи коли у хаті були сторонні: «Ну, нєльзя. Хто його знає. Асобєнна як у дарогу сабіраюццє — па-старінке, нада абізатєльна закрить печь. Нє знаю [чого]. Так нада. Ста'риє люді...» (с. Тимоновичі), «Абично такий в нас був у Жадові цєй... забабон, чи шо. Єслі у хаті у тебе' люде, ти із печі шось витягнув і вгацєєш, павгацєв — ідут дадому. Так абєзатєльно — шоб була закрита за'сланка, і шторка шоб була закрита. Як люде виходєт, дак шоб закрита була і засланка, і цєє. Вже хазяйка, як вніматєльна, а не така раззєва, як я, — вжє на хаду цє все дєлає. Бєго'м-бєгом закриває. І засланку, і шторку. Нє знаю [для чого]» (с. Жадове).

Пєвні дії, спрямовані проти відьом, звичко виконували при першому вигоні корови на пашу. Зокрема повсюдно корову виганяли свєченою галузкою верби (відтак її зазвичай приносили додому й лишали у хліві): «Карову ж виганяли... Каров у нас тепєр нєма, три на все село, а то — карову ж виганяли тими ду'бчиками, свєтої вербой, шоб на пашу йшла» (с. Орликівка), «А на Вєрбную нєдзєлю приносяць вєрбу' красную. Краснай вєрбой тади виганяюць і скаціну на пастбїцє» (с. Карповичі), «Вєрба' свєатїлася ж вон. На Вєрбовай нєдєлє. Дак ламалі ж єтиє галлюкі. І єтий галлюкаї виганялі ужє карову із двара, дубцєм тим» (с. Архипівка).

На перший вигін клали перед порогом хліва косу: «То старєйшиє, як знали слова якоє такоє, то й давали [щось корові на вигін], а як такіє маладїє, нічога нє знають, дак... Хто што клалі. Касу,

відно. А хто єго знає, для чога. Свєчоним. Вєрбой свєченої паганялі, і щас паганяють. Хто його знає, чи ат вєдьмав... Ат паганаго чєлавека» (с. Костобобрів).

Переганяли корову через пічну заслінку: «Єслі виганяють карови, у нас свєтять вєрби. Вєткі ставєть у хати. Ани абєрегають, сараї можуть абєрегатє ад усякага ліха. Єта первий дєнь виганяють карови єтай лазінкаї. І лазінку єту тикають у сараї. Ну, виганяють ілі в пятніцу, ілі в сєду. В жєнскіє дні. Карову. Іцє, мнє када-то казалі, шо як каров виганяєш, лажі... закриваєццє печь такої засло'нкаї. Вот єту заслонку ложат на парог і гаворать: «Іді, каровка, в стада, бєргі стада як заслонка печь». Карова у сараї, і тут перед нагамі лажилі єє. Я свайой [корові] трусїла сєна [на ту заслінку], бо яна баялася на єє стать. Затрусїла» (с. Тимоновичі).

Переводили корову через осикового дубця: «Ну, каров виганялі, нада малїтавка штоб... Ну, нада, штоб на схадку' (на сході місяця, коли він ростє. — В. Г.)... І у сєду', у пятніцу, і можна в нєдєлю. А в такіє дні нє нада виганять. Так при'нято було, в такіє дні виганять. Свєтої вєрбой. Гї'лачкамі свєтої вєрбі. Пасвєтїм, ана стайтє, а тади виганялі. Ну, в хвортачкі, штоб перєступала, клалі — палку такую пакладе, што перєступать нада. Ну, асіна... Слова якоє нада, я забула. [А дальшє шо з тою палкаю?] Ну, кала пуні паставїв, і всьо. А от іцє малїтву знаю, штоб карова дамої хадїла, штоб нє втєкала. Малїтва така... Баба... К єї хадїлі абраццалїсь багата, штоб хадїлі дамої каро'ві. «Помолюся Господу Богу мойому, Матєрі Божой і всєм свєтым, свєтому Юрєю, свєтому Грїгорєю, свєтому Пантєлі'мону, свєтому Фєодосїю. Прийдї додому, каровка (І як її звать, карову, і яка масть нада сказать)». Шоб вона ходїла нє по чужих дворах, а в свей двор йшла. Ну, сєрп утирка'лі. Ат уроков. Штоб нє врочїлася карова. У двєря'х» (с. Хотїївка).

Клали на порозі ключа: «А в нас у каждам сєлі па-разнаму. У нас у сєду і в п'ятніцу виганяли, а от у Жадаві, дак вжє в чєтвєр і шє в якїїсь дєнь, нє знаю. Я нічога нє лажїла. Ключі лажїли на тєє... ну от а для чога', дак я нє знаю. Як із хвортачкі виганяли. Ключє. Ну, калїсь жє замки були оттакїє, шо вставлят, длінніє. Дак, я

знаю, клали. Ну я, скільки живу, нечого не клала. Ми вельмо цих не придивлялися. Я знаю, що в нас тут маладица одна була, вана казала, що я в тей день, як карову виганяю, я некому нечого не дам. *Даже ро'дної матци. Як карову виганяю на пашу*» (с. Іванівка), «*Ну, такой не клали [корові], шо пастаянно вана у тебе живе, а той, шо ше не хадила вана в череду' — да клали ключ. На хвортці. Калишиній. Той, шо замикав хату. Шоб дадому йшла*» (с. Жадове).

У с. Лосівка, крім ключа, клали ще два сирих яйця. Зафіксовано тут і примовку «на вигін»: «*В який люде скажуть, у тей виганяю [день]. А клали ж. І ключи, і яйци клали. А я не знаю, для чаго. Клали ж пуд пару'г. Каровку первий раз... дак і ключ кладеш, і ще й два яйци кладеш. Сириє. Два. Переступає ж там у хлеві, як віходе ж з хлева. Шоб же ана переступала, дак і ключ паложии, і ще й два яйци паложии. А для чаго', дак я не знаю, для чаго. Стари'є ж люде так казали, і я так і рабіла. Ото на Вербну недељу ламаєть і так святеть, дак там галлючку тую виламлюєи, бережеш ту галлючку, поки виганять карову, і виганяєи тою галлючкаю. Із верби. Примавляли. Хто шо знав. «Іди, каровачка, на пашу. Да зустрікай Гасподню Мать, Да не абпівайся, не аб'єдайся, в сілечку вбірайся». А больш я не знаю нічого. Треба на Юрия, да. Ік не даждуть, у людей же нема, чим кармить, дак як травичка наросте, так і виганяють. Треба на Юрия. То таго' ж не було, шо треба. [...] [На Вербницю] Не знаю, хто каго бив. Вазьме', галлючку тую виламеть, паставеть на покуті, і — каровку виганяєть — і галлючкаю так навхрест, па хрестка'х ударе: «Іді, каровачка, на пашу, да зустрікай Гасподню Мать. Не абпівайсе, не аб'єдайсе, а в силачку вбірайсе, ад всяких глаз іскривайсе»».*

Клали на хвортці нити, берда (у с. Жадове колись клали нит, а тепер — косу): «*Ніти' клалі. Бьорда клалі. Штоб карова ета пересєгну'ла. І як виганялі на пашу, дак... І як купляє челавек, так штоб карова через ніти пересєгну'ла*» (с. Архипівка), «*Ну, весною ж... У четвер виганяли, відно'. І в суботу. Такіє днє. Ну, воно... Послі Юр'є вже ж позна. Дак да Юр'я уже ж па'слись карови. Ну, хто пасветив вербу, дак цим дубчикам, шо вербу пасветили, гонеть. А хто — із пугаю йде, да і*

всьо. Кались були ж — кросни ткали. Дак нити клали. Бог його знає [для чого]. Ну, тепер же ж кросен нехто не тче. Мало в кого воно є. [Клали] Перед хворткаю. А тепер кладуть касу'. А на шо вано, дак Бог його знає» (с. Жадове).

У с. Погорільці крім того, що клали на поріг серпа і загодовували корову хлібом, чіпляли їй на роги перев'язь від мерця: «*Як первий день ти виганяєи карову з двара на паздбище, вербичкаю цопає. Кладуть-от. Чи серп... Ну, точно не скажу. Ну шось клали. Дають хлебчика. Шоб вана не текала. Іще шо... Як умре мертв'єц... Це тож я чула. Їму марлічкаю ноги... І за тую марлечку кажне хватіцьце, шоб ухватит ту марлечку. І ту марлечку — як виганяю оце карову, я на рожки йой зав'язую тую марлечку. Шоб вана не текала, шоб двур'р знала, і хазяйку знала*».

Подекуди вперше виганяли корову «на юрієву росу». Звичай цікавий тим, що за уявленнями з більшості теренів України, юрієву росу збирають для своїх корів відьми. Натомість на Семенівщині люди самі запашували корів на Юрія, доки не зійшла роса: «*Жита бацюшка свяце. А кались велі ра'ненька каров да жита, шоб яна разок ухваціла жита, шоб малака давала. Дак ми вадзілі із сасєдам, і да — малака давала багата. На Ягорія. Дзєд старий міне казав, і ми вадзілі із їм каро'ви. І на Ягорія жита ж всегда свецілі*» (с. Костобобрів), «*Виводеть... На Григорєя запасували... Виганяють карову на Григорєя, хто не тей... (хто не вигнав до того. — В. Г.)*» (с. Радомно). Зафіксовано на Семенівщині й характерний для розповідей про відьом мотив про збирання роси подолом у діїницю, при цьому сама респондентка з відьомством цього не пов'язала: «*Єгорей, ета калі ж он ходє? Шестога. Старались каров виганять на Єгорєя. І ще кались сабіралі расу па житу. Хаділі з тим (з діїницею. — В. Г.) і расу сабіралі тади, штоб карова малака багата давала. Да, в падол. Не знаю, што патом. Ну бачилі, што хаділа круго'м і сабірала расу. Може, там в падолі што й було, в фартуку...» (с. Хотіївка).*

Аби оберегти корову від «лихого ока», молоко намагалися не показувати на сторонні очі: «*Никого ж у дваре немає. Уносиш, з двара, там... А еслі уже ідеи у хату, несєи малако, і хтось у нас сидить там, прімерна, так стараєсья накрить. Ну, хус-*

тачкай чи чим. Марлей... Ну, чимсь накриваєш, шоб челавек не бачив, сколькі там малака. А то пабачив — малака багато... Може падивіцца, і малака не буде вже столькі карова давать. Ну, це ж примети такіє. Адно вере, друге не вере, — це ж таке» (с. Орликівка). Також варто було остерігатися, даючи комусь молоко: «Маі батьки карову держалі, і ви знаєте, в адін прекрасний день пішла адна жєнціна, взяла малако — і карова наша забалєла. Вимя раздуло'ся, і не стала давать малако. Сглазіла. Єсть такіє люди, каторим нєльзя ваабцє давать малако» (с. Леонівка).

Посуд з-під молока належало віддати з хлібом-сіллю, з грішми. Ці хліб-сіль віддавали корові: «[Як пєсту банку віддає] То нехароша жєнціна. Далже'н кусочек хліба вкинуть. От, чи дєньги аддаєш...» (с. Радомно), «Када ти берьош банку з малаком, тїбє дають, то ти должен всегда єїо памить, палажить хлеба, атрезать кусочек, палажить в банку. І дєнежку дать абєзатєльна. От єтїм хлебушкам — ані каровкє дають, і шоб всегда малачко била» (с. Леонівка), «Кусочек хлеба... Кали з соллю, кали адин хлєб. Лічна я калїсь тоже прадала. Чи купляєш, от. Я тепер купляю. Но — я старалась так хлеба палажить, а мїне ця каже — не нада, нечого не клади. Ну це в банку нада кусочек хлеба, шоб малако у вас було» (с. Орликівка).

Згідно з поширеними й повсюдно в Україні уявленнями, всілякі відьми й відьмаки важко помирають. Перед кончиною вони мусять «передати» своє відьомство: «Но а вєдьма так не умрьот. Ана далжна атдать свайо, то, шо ана знала, камутто. Када ана умїраєт, і єї нада вади дать папіть. Кто даст паслєдній єї вади папіть, тот всьо пєрєїмьот себє» (с. Леонівка).

Щоб припинити агонїю, на Семенівщині, як і дєінде, зривали дє-небудь у кутку чи над піччю одну, рїдше три потолочини: «А шо — не канчи'цца, дак кажут'... паталок їзривалї, доску, шоб їсканчи'лась. Тяжко умїрає, дак доску... Ну, прї нас такїх не було» (с. Залїзний Міст), «А єте, дзє вєдзьма, кажуць, як умїрає, дак там стальніцу зривалї, казалї. Чи над єю, чи в єє хацє, не знаю. Кажуць, нада їзриваць стальніцу, шоб умїрала. А то не умїраюць такїє...» (с. Костобобрїв), «А, це вє'дзьмам. Нада стальніцу зриваць. На вє'дзьмі,

шо дзєлаєць. Цє такое тоже я чула. Умїраюць, шо дєлаюць вот, ка'є, лю'дзям. А як хто харошее, дак тєї мїнутаї... Памагає, дак тєї мїнутацкаї умре, і всьо» (с. Костобобрїв), «Так я ж вам кажу — у мїнє баба була русалка. Дак як умїрала, дак їсривалї мастніцу на паталку. На паталку їзривалї. Нє умїрає, і всьо. Нєма смєртї, нєма... Дак їзривалї на паталку... дє єтї... трї зривалї. Штоб умьорла» (с. Архїпївка), «Ну, казалї, што як вєдьма умїрає, дак столь зривалї, і тади ана канчі'ласє. А так не кончіцца, і всьо. Мучїцца — і не кончіцца» (с. Хотїївка), «У нас вєдьмов не було, дак паталков не зривали, а в смєртї — умїрали» (с. Іванївка), «Ну, єта чєлавек шось такое знав тєї. Дак вот єта я чула тоже. Кадась расказувала сасєдка. Адна жєнціна умїрала, не магла в смєртї. Дак узривалї паталок у хацє. Тади ана вжє вьморла» (с. Янжулівка), «Єтїє люди, якіє знають на паганає, єтїє — крєпка тяжєло умїрають. А нада, як ужє чувствують, шо яна нїяк не вмірає, дак їдут' на паталок і дзєсь якую до'ску взриваєць. Чи, напїрєм, на сараї чи на чом. Шо до'ску взриваць нада, шоб ана скарєї ушла на тєї свєт, шоб не мучїлася. Єта наказує Гасподь Бог за тое заклятїє. Шо ана за усю жїсть прарабіла людям» (с. Карповичї), «Уго'рї стєлю зривали, шоб вона лєгше умерла. Чула я тож такеє, було» (с. Погорїльці), «Я мала'я була, дак казалї, шо адна баба так умїрала, шо, мо', мєсяц лєжала і крїчала, не вмірала нїяк. Дак вродї шо-то у хатї зривалї звєрху. С паталка сталї'ну зривалї» (с. Машєвє), «Да, нада їм прабїваць оно дїрку у єтам самам... Дїрку нада прабїваць у паталкє. Шоб вишєв дух» (с. Леонівка).

Також у таких випадках відкривали комина: «Ну, за таго, што плоха дєлалї, дак і умїрають в мучєнїях. Що ж рабілї... Аткривалї ю'шку, у пєчї'. Шоб так як вїйшов дух єє, ілї што. І тада ана памїрала» (с. Тимоновичї).

Чимало світоглядно-демонологїчних уявлєнь пов'язано на Семенівщині з **помєрлїми**.

Насампєред — побутує переконаннє, що аби людина «упокоїлась», не можна заважати її умїрати (звїсно, їдет'ся про смєрт' природну): «От у мєнє' ж був пакойник, вон мїнє тож багато чого' знав, вон да васїмдєсяти гадов тож дажив... Дак вон крїчав, шо не чєпай, не чєпай!.. Умїрає, дак нєїзя

чепать. Це скрозь я знаю, шо... Шоб вано успако-ілось і спакойна уме'рло. Як умирає, чепать ней-зя» (с. Погорільці).

Тієї води, якою обмивали покійника, не проти за-попасти відьми, аби мати для «підливання». Відтак зазвичай її одразу виливали у якесь незахідне міс-це: «А їе нада вілівать не пад ногі людя'м, а в та-коє места, шоб люди не хаділі. С пакойніка ваду'» (с. Янжулівка), «Тую ваду', шо пакойніка міють, вседа нада вілівать у тей вугалок, іде не ступає челаветская нага. І як за пакойнікам пол памієць, дак тоже віліваєць ваду там, іде не ходеть люди» (с. Карповичі), «Воду вісипають так, шоб люди не хаділи. У нас адна жєнщина... умер в її мужик. Ну, шось там убирали, вана винєсла — бобовх туди, надву'р. Ну, в дваре сипанула, і все. А таде впас-ля каже — ой, я й нарабила... Міне люде сказали, я й не знала. А я кажу — а то ж тие, шо вбира-ють [покійника], вани далжни ряд вести. Як же ж так... Хлоп — дачка пахадила [по тому]. Пришла пахадила. І довга не жила та дачка. А не знаю, чи ад того', чи не ад того'» (с. Радомно), «Нєс-лі', і дєсь пад уго'л, в сараї [виливали]. Так іллють, штоб не наступів ніхто. Кажеть, а — ад мерт-вєца вілів, да хто ступів...» (с. Архипівка).

Покійному в домовину клали необхідні предмети, як-от гребінця, а крім того клали в домовину чи вже опісля кидали в могилу на гріб гроші, аби мав за що купити все необхідне чи «місце»: «Дак а в гроб кла-дуть же. Єму в гроб кладуть — канхвети кла-дуть, гроши кладуть. О, єта, каже, гроши, штоб сабе што нада купляв» (с. Архипівка), «Клали в гроб і гроши, клали все. А там же шоб купляв мес-та. Шоб заплатив за места» (с. Лосівка), «Нє. за пакойнікам нє. Зерном не сипали, а капє'йки ж ки'дали на дарогу. А то — канхвети. Знаю, шо кидали. А чи за їм, чи... Ну у гроб... У гроб всегда, дак... пляшку становеть, і шось іще ж кладуть. Ну, на гроб ки'дали капє'йки» (с. Жадове).

Коли виносили покійника з обійстя, посипали за ним зерном, щоб у хаті «жизнь аставалася»: «Як пакойника виходеть із хати, дак зерном пасипа-ють. Ну, шоб жизнь у ха'тах аставалась. Так ка-зали. Шоб в хаті жизнь аставалася, шоб жили'» (с. Іванівка).

Повсюдно вірять, що покійний може щось «зabra-ти» з обійстя: «Ну, може [зabрати]. Бувають такі

причти, што шось прападе. Чи парася прападе... У єного — карова прападе. Дак уже ж йон умре, а таді вже ж послі'його'... У нас було — баба вмер-ла, дак двоє свинней прапало. Ана, каже, забра-ла. Се йой нада ж, каже» (с. Жадове), «Єта раз-говор був. Штось прапала — єта, каже, хазяїн забрав сваю часть. Нічога не зделаєш. Тут уже Божая сіла сільнейшая. Што нада — йон забє-реть» (с. Архипівка), «У мене в самой було. Осє хазяїн пашов — уже п'ять гадов — так неяк ку-рей не заведу. Се, каже, пашов вон, і хазяїства за сабою...» (с. Погорільці), «Хлопци... Не ту'ки шо казали, а й було таке. Там умер дядька. І в його' було двоє парасят. На' зиму брав ву'н. Ну, маладиця то варила їм, а ву'н насив кармив. Ву'н умер — панєсла' ж маладица послі того', мо', дньов і три, — панєсла' єсти. Вано паєло. Уран-ци пашла — лежить гатове. Всьо. Другєє — ба-чить, шо не те... друго'го, правда, вже приреза-ли. Тут в сєстри — вана сердєчна була, три днє токо в бальници палежала, і вмерла. Племінниця каже: «Тьотя, пакарми, по'куль матка мо'я акріп-не, парася». Я парася того дивлюсь, кажу: «Ой, знаєш шо. З маткаю вже не буде дела...» Дак і дньов три, як памерла, — і зарезали ж тєє пара-ся» (с. Радомно).

Щоб покійник чоґо не «зabрав», використовува-ли різні способи:

— При виносі тіла з обійстя чимшвидше закри-вали піч, комина, ворота: «Ну, абічна як вівозять [покійника], дак скареї закріваюць варо'ти, шоб нічога не тое... не забрав» (с. Машеве), «У нас он, дапустім, єслі мертвого челаветка виносєть, умер челавет, то абєзацєльна нада усє пазакри-ваць. І печ, і за'панку цюю. Усє нада пазакриваць. І вароти, там, — ну, шоб все було закритє. А я не знаю [чоґо]. Мо', шоб ніхто больш не вмер. Не знаю» (с. Орликівка).

— Справляли багаті поминки, для яких обов'язково різали щось з домашньої живності: «Може [zabра-ти]. Єслі не паменуць харашо, може здохнуць і ка-рова, чі свіння, чі шо-нібудь. Може, може. [Щоб не забрав] Нічога не зделаєш. Нада памянуць єґо хараше'. У девять днєй (девятини...), у сорок днєй, у год. В цєрькву схадіть. Батюшка памє-не там, атправє малєбен. І не буде нічога ніка-да. От, я свєкруху хараніла — нічога не прапа-

ла, убітку нікакого не було. А у людей же і карови дохлі, і свінні, і всьо. Це, значить, каже, це йон уже забрав. Пакойнік» (с. Костобобрів), «[Що померлий може забрати] Ета разговор йо. [А шо рабили, шоб не забрав?] Не знаю. Абед хароший» (с. Костобобрів).

— Клади у домовину хліб-сіль, ставили воду: «Чо' ж не казали. Такеє є. Ну, кладуть же тепер там і ваду', і соль. Ад кались же вано й пашло. Не тепер же видумали. Ваду — це шоб нічо' не забірав, так ложать туду, у гроб. Вадичку наливають, ставеть скариначку хл'бца, солеть, — да ложеть туду... у ноги. Ну, шоб не пашов, не приходив, — вже паклали табе все туду» (с. Жадове), «У нас, як хто вмірає, значить, у гроб кладуть кусочек хлеба і в ум'є так кажуть, шо... ну, дапустім, Иван там чи Раман, хто там вмер, — називають і кажуть, шо ми табе ж усе паклали, больше нічого не треба. Шоб не снився, і не приходив ніколи да нас. Ми табе усе адда'ли. Паменули, там, все» (с. Орликівка), «Дак вот я ж хочу вам расказать. Значить, уже як балев же ж дед мой, уже паиті ж не хадів, каляску єму привезлі'... І йон такій — із прика'зам: «Ану, давай міне штани!..» (То ж йон лежав, дак у трусах...) Я кажу: «Дак нашо' ж табе штани?» — «Хлопци, а ві давайте падкачуйце каляску...» Яго саджаюць на каляску, вівозяць сюда на крильцо. Вивезлі на крильцо, — дайте, я падивлю'ся на курей і на... сабака був отут привязаний... Ета, каже, майо всьо. І дед умьор — і сабаку забрав, і палавіну курей забрав. От так. Ну — ні карови, ні каня — етага не тронув. А на шо йон пабачив на крильце, то йон і забрав із сабою. Ето ж нада знаєте шо, маі детачкі, — я-то багата малі'тов знаю, ну нада такіх малі'тов, шоб дед нічога харошого з сабою не забрав. І як же ж челевек умірає, дак абезацельна — кладзеца кра'юшка хлеба пад правую руку'. Уже у гроб. І вот: «Во, ета твая частачка, забірай, а к нам не приходь нічого з хазяйства не забірай». О етиє слава нада абізацельна гавариць. Отак, детачкі. Так ета абезацельна нада, як-от умірає — бацька, чи, там, мамка, чи брат, чи сястра, — і нада абезацельна казат, шо — вот ета твая частачка, а к нам не приходь і нічога не бері із хати, с убе'йства (з обі'йстя. — В. Г.)» (с. Карповичі).

— Відкуплялися від покійника грошима: «[За померлим] Да. Што-та умірає. Парасьонак, кури, маге' і крупнає забрать. [У гріб] Ну, хлеба не лажилі. А еслі хто курє, наприклад, лажилі табак. І всегда платочек лажилі і хоть руб гро'шей. Ета твая часть, доля, забірай, штоб не приходів за частью. Ета, наверна, аттаго, штоб нічога не забрав» (с. Тимоновичі), «Нада п'яторку класці у карман. П'ять, там, чи три, чи сколькі. Гривень. Мнє, Валя пріехала із Хатеевкі, дак каже: ти не клала гроши Коле? Я кажу — не. Дак палажи. Штоб... «Оето всьо твое багатство, штоб ти вже у мене нічога ібо'льш не забірав». Вот шось такое» (с. Янжулівка).

— Мотузку, якою зв'язували покійному ноги, клали під лежак комина на горищі (під «бичок») або зав'язували у хліві: «Сваю частину забірає. Мий хазяїн умер, і двоє парасят я дарезала. Того', шо хазяїн з двору йде і сваю частину забірає. [Мотузку] брали да несли' пуд бичок. На песошнику, там труба, а там отакий бичок. Шо як із печи йде дим, таді у бичок, а таді уго'ру. Да клали пуд бичок. Ну, шоб же частини не забірав. Ну вон все равно забере свою частину. Пуд низ клали. Пуд бичок насили да клали» (с. Лосівка), «[Як помре] Да, маге скот, скаціна прапасці. Хто каже — нада... шо руці звязуєть да ноги — дак в сарай завязать. А цепенерь кажець — тое, шо руці мьортвamu звязиваєць да ноги — дак у гроб нада класць. А хто каже — в сарай завязать. А хто його знає...» (с. Залізний Міст).

Душу покійного належало погодувати й напоїти. Зокрема на поминальний обід, окрім іншого, неодмінно мусило бути щось гаряче, «шоб пара прайшла». Значення пари переконливо пояснили у с. Архипівка: «[Хліб] Калісь... Ну, як вам ісказать... Клади. От іс пе'чи вітягнеш — і пакладеть на стол. Хай-он пар ідеть. Ну, як це називалі, — што далжон пар пайтіть. От — становеть абед... Як адправа — абед становять, — кажут — давай же борц бистрей... Стараліся, штоб борц був. Стано'вілі на стол, а пар то ідеть. Ну а кажет же — тие радітелі — па'ром толькі пользуютсе. [На обід] бліни етиє абізательна. Патаму што пар ідеть. А покойники толькі паром пользуюць. Што гарячее: і картошка, і... Што ні стано'в. Нехай, каже, ідеть пар».

Пом'янути покійника треба було й тоді, коли починав виявляти свою присутність у світі живих. Нерідко для цього пекли спеціального млинця — «цясціну», — якого належало з'їсти на порозі: «Два гади', як умьор дед, — і каждую ноч хадів. Каждую ноч хадів. І Богу малілась, і... Я, може, малітав трідуцать знаю, — і всьо равно... «Віць, едь, мой синочек, тамека у церкві в Гомелі — палажи часточку бацьку!» Міша в Маскве — в церкві часточки клав... А ка мнє дед каждую ноч хадів. Голас же чую, і сляди ж чую. А ка мнє не падходів. Ні ра'зочку не падишов... А чую — сляди — топ-топ... — па хаті ідець. І блін пекла, і в церкву тут езділі, — і все равно нічога не памагала. Ну, бліночек пекла, і саділася на... На парог нада садіцца, Богу памаліцца, «Багародіцу» пачитать, — і бліночек тей із'єсті, а тади астальний — аддать куря'м чи, там, каму от етий блінок. Послі таго блінка трохі не так став хадіць. Отак... [А то абикнавенний блін?] Ну да. Щитай, такая етая, як цясціна ж, пякеш. Ну, хто спяке то'встенькі, а хто — то'ненечкіє такіє... Хто яке спяке. Преснає. На кіслам малачке чи на сироватачке развьов і бліночек то'ненечкій такій спек. Хто як ізде-лає. Абічна на по'мінкі, дак то'ненечкіє бліночки пеклі» (с. Карповичі).

Мотузку, якою зв'язували покійному ноги (як і перев'язь рук чи підборіддя), при похованні клали у домовину. Часом її забирали, щоб перев'язувати хвору спину, руку чи ногу. Водночас остерігалися, аби ця мотузку не забрала яка відьма, яка може робити на ній людям «на зло»: «То ж ведьма забірає шнурок. Шось камусь ізделать паганає» (с. Карповичі), «У гроб кала пакойніка нада лажиць. [Як хто забирає] То, наверна, ведзьма. Всегда у грабу аставлялі» (с. Костобобрів), «От у мене — дарма шо столькі пакойніків було — не знаю [куди мотузку дівали]. Ну казали, шоб чужее не забрало, шоб шось не зробило» (с. Іванівка), «Чула, што забіраюць, што паганає дзелаюць на етих шнурочках. Для харошаго я не знаю, а кажуць, на паганає беруць его» (с. Костобобрів), «Разв'язують і ложать у гроб. А хто, буває... От, такий у нас случай був, шо забрало, і, вродьби, таде вред делає. То тие, шо варожать. Шоб, там, чи павесився, чи шо. Єслі хтось хоче каму зло ізделать, так забірає з сабой. А так стараюць, шоб нічога не було. Усьо — ноги,

там, руки з'язують, — все разв'язують і кладуть у гроб. І — све'чкі от стаять, значить, батюшка там править, свечкі держа'ть, і радітелі, чи ро'дниє, суседи, хто там, — то як пагарєло, це все тушать і тоже све'чкі тие ложать у гроб. Пуд мертвецца, щитай» (с. Орликівка), «Тей шнурок, шо ноги [зв'язують], — до його' туди (в домовину. — В. Г.) клади, бо нічога сього'я не знаю. А єсть такіє люде, шо наче, кажуть, уред каму-то робеть, — хватає тей шнурок. Ну, наме'ткаю [зв'язували]... Я хадила, багата каго вбирала. І це не знаєш нічога — разв'язуй, із сем'ї хтось, і клади у гроб. А єсть такіє люде, шо хватают тей...» (с. Радомно).

За потреби, таку мотузку брали з собою в дорогу: «Як умре мертв'єц, їму марлічкаю ноги... Оце ти едеш у далеку дарогу — у карман укинути марлечку. Де придець, дак абезательна — у карман укинув: «Госпаді, памажи міне!» Господь Бог. Ну кажуть — без Бога не до парога. Оце я знаю. Лажишсе спать — «Атче наш»...» (с. Погорільці). Як зазначалося, подекуди таку перев'язь клали під лежак комина чи зав'язували десь у хліві, щоб померлий не «забрав» нічога з господарства.

За померлим, як вірили, сильно побиватися й плакати не можна, щоб йому на тому світі не було мокро: «Так не утерпіш же плакать... Чему не казали. Казали, што буде у ваде лежать» (с. Архипівка).

Як кажуть: «З таго света ще ніхто не прішов» (с. Костобобрів). Все ж, це не зовсім так.

До сорока днів душа ще начебто перебуває у цьому світі: «Кажут — да сарака дней пакойнік усьо чує і баче» (с. Янжулівка), «Ну, ета буває да сарака дней. У меня мужик умьор, і я его чувствовала сорок дней за сабой. От, дише, і всьо. Асобенна як вечер. А после сарака дней, наверна, душа атийшла» (с. Тимоновичі).

Душа покійного ще якийсь час «стоїть на брамі», очікуючи душу наступного померлого, яка її змінить: «Ета да сарака дней... Ідець разговор. Што да сарака дней буде дяжурить. А послі сарака дней буде другий дежурить. Хто вмре і каго вже паставеть. [Як ніхто не вмре] Ну, значить, буде прадалжать старажить» (с. Архипівка).

Покійні, як вірять, можуть давати живим якісь прикмети, зазвичай уві сні. Зокрема у бувальщині зі с. Костобобрів покійний чоловік допоміг дружині

знайти вкрадену каблучку: «У мене умьор хазяїн, так міне толькі предвіцав харошее. Када йон забалев, у єго було рак льогкаго... А када йон работав, і палучив гроши, а в мене' двоє дітей було, йон і каже: «Галя, нада купіть Валі хоть на паміть...» А тут суседка прішла да каже — прівезлі', каже, у магазін кольци такіє, з такімі камушкамі, красівіє. А тади шо — ше'їсят рублей, а йон толькі ше'їсят і палучив. Ну, купілі. А пальчики — тоненькіє іще... Палажила я у каробачкі в гардероп. А как раз васьмое марта було. А да міне прішла там девачка. Мой мужик і той девачкі батька — так брати'. Ну, я ж віходила, а яна в хате... Прашла неделя. Сплю я — аткриваєцца міне сон. Аткриваєцца хата і заходє сєй чалавек мой. І став кала столу і каже: «Галя, ти спіш?» Кажу — сплю. «Німа ж кальца, шо я купів Валькі, шоб йой подарачек був. Іді сьо'дні і забєрі, хто в тебе був на васьмова марта». І я плачу — хто ж то у мене... А тади здумала, шо ця ж, Нінка. А яна ва втарий клас хаділа. Я кажу — невже ж це ця цьо забрала. Я — да гардеропа — нету кальца. Вішла на гарод — плачу. А сасєдка, Верка — чаго ти плачєш? Я кажу — такоє й такоє дєла. Іді скажи — Ніначка, ти вжє пагуляла з кальцом, давай. А то Валькін папка пріснівсє, шоб ти аддала кальцо. І я пашла, і яна палєзла на грубу, дастає аддає кальцо... Калі б йон не пріснівсє — кальца німа — і дакажи шо... От — йон толькі міне на радасть. І больш йон с тіх пор міне і не сніцє».

Померлий начєбто може «приходити» за чимось допоминатися. Відтак цю річ йому «передавали» з іншим покійним: «Хо'дє дамой... Хо'дєть... Міне такоє було. Умьорла мая мама. Ну, а я, када вжє єє пахаранілі, і я йой не палажила грєбєшок у галаву'. А взяла і в сваю галаву' і устрикну'ла отак... Граза. Тьомная ночь... Хлопци має пашилі — коні же раньше паслі начамі. А я лежу, а яна падиходе і каже: «Варачка, аддай мой грєбєшок». Чєснає слова. «Варачка, аддай мой грєбєшок». Я не сплю, а я чую, шо ана кала мене стаіть і просє: аддай мой грєбєшок... І я — умірає жєнцїна, і я грєбєшок купляю і... як друга'я бабка — йой кладе у гроб, і яна міне перєстала єта сніцє. Єта правда, єта вот було такоє» (с. Янжулівка), «Ну, кладуть же всегда. Єтаму, каже, передасіш, там...

Хто жєлає [той передає]. Кладуть же кала хрєста. От єслі вжє давно... я прішла на кладбіцє... я ж прішла не з голімі рукамі. Кладєш кала хрєста. [І в гріб] Кладуть. Єта абізатєльна кладуть. Печєннє, канхвети, — што в каго є. Ну: «Перєдасі маім радітєлям». Всьо. Больш нічога не... Кладут толька тие, хто радніє. Єслі я пастаронній чалавек — а чаго я буду класть? Я класть ня буду. [Могли передати і хустку] І єта передаяють. [Кладуть] У галава'х, у грабу'. І мужчинам, всім. [А хочєш] Пажалуста — кладі рушнік. [Перєдавали] Толькі сродственнікі... Не хто хочєш... Іскладалі так, як паложєно, і в галава'х клалі. «Єтаму передасі... Івану, ті Мар'ї... мой падарак»» (с. Архипівка), «Перєдачу пріносєть: єслі вмерє чалав'єк, ну, от, вмер, пахавали, — други'й слєдо'м умер. Пріносєть прєдачу на... Ну, там, пряники, чи канхвет, — отакє. Шоб не вдавало сє дома. Шоб не вдавало сє людя'м. Оцє такє я чула» (с. Радомно).

Душа може з'являтися близьким як птаха: «І щє от, у нас адін чалавек умьор, тут недальока. І пріходе єво жєна, і яна плачє... Ну, щє тади ж йон лєжав. Каже — вот, єслі ти не вериш, хадєм... Куди я не пайду — і птїчка пєє, і птїчка пєє... Ну, мі з Наташєй, тут, із сасєдкай, іпашилі, — дєйствітєльна. І мі прішлі, і єта птїчка — куди яна... І от — не відна ні єтай птїчкі, нічога, а вот птїчка пєє, і всьо. Ну, єта, кажуть, крєпка йон сумує па єтай... па свайой жєнє» (с. Янжулівка).

Може «приходити» й більш рєально: «Знаєтє, што був такій разговор. Пріходіла калісь. Што [померла] матка пріходіла міть дятєй. Був такій разговор, ну я хвактїчєскі не знаю. Яна ж хаділа, міла, — єта русалка називалася. Хаділа міла, так яни ссохлі. [Пауміралі патом?] Ну канєшина. Як вісахнє, дак...» (с. Архипівка), «А вот як мой син умьор, тридцать гадов єму було. Ну, ми єго пахавалі, людєй було крєпка... морє було. І вот захавалі і палажилі сь спать. Яво жана — там, ідє йон лєжав, на діванє із хлопцям лєгла, а я із дру'гїм хлопцям лягла на караваті, хазяїн на грубі, — 'обшєм, папрімащувалі сь ідє хто. І вот я отакво ляжу, і міне вот прішло і барадою так — шурує па морді па майой, я чую, шо барада така калючая. Шурує, шурує... І тади я вжє накрїчалася, наплакалася, і вот міне ж йон і тоє...

пріснівся. Було таке. Бог его знає, хто то шуравав...» (с. Янжулівка).

Найреальнішими, щоправда, можна вважати такі випадки: «А, значить, умирає чалавек... Ну, пахаранілі сьо'дня. А хаділі — повз самає кладбіще, іще й стежка була на кладбіщи. І шо... Адна даярка була... шутлівая. Надеєцца у белій халат, белій платок, во, і — за етими девками, шо йшли каров даць... Дак у адной — інфарт: і па бабках, і па дедках, і па всьом ваділі іє... Значить — вот таке буває... (Сміється. — В. Г.)» (с. Карповичі).

До року після покійного при біленні хати залишали невелику незабілену латку — очевидно, як «місце» чи як «хід» для душі: «Во, у паталке — брасаєть отакуво латку немазаную. А чаго — не скажу» (с. Архипівка).

Самогубців ховали за кладовищем, хреста над ними зазвичай (хоч і не завжди) не ставили й не поминали їх: «Я даже не знаю, де їх... Ну їх Господь не примає. І раніше на кладбищі клалі, ну толькі ідєсь... На кладбищі, ну толькі уже не кала радітелей (тобто не коло померлих «своею» смертю. — В. Г.). Стараліся все класть не кала радітелей. Як абикнавенна, хреста ставілі» (с. Архипівка), «Як павєсіцца, то'му хреста не ставілі. Харанілі на убо'чче, кала кладбіща. В нас агарожи не було на кладбищи. На краю'. Просто так-от магілька, і всьо, і хреста не ставілі. Їх і в церкві не памінаюць, і не хароне бацюшка» (с. Костобобрів).

Трапляється, що самогубців ховали як усіх: «Ну, в нас, наприклад, в нашом селє, дак не харанили не за якими канавами, — всех харанили на кладбищі. Некого в нас нема, щоб як на себе руки налажило, то щоб чи дєсь за канаваю пахаронений, чи хреста немає. Всюди є хрести, і...» (с. Жадове).

Водночас, за традиційними уявленнями, якщо поставити над самогубцем хреста чи пом'янути його, це може спровокувати посуху: «Такого, каже, толькі якісь асобіє днє, то памінаєть. А так, каже, їх не тєє... Оце я пачула, шо... Тоже там на том задавився, на заводі... Дак вона, памоему, з Халмов, дак казала, шо нада в церкву пайти, шо хрест паставілі на його'. Дак ото ж дарцу довгє'нна не було, каже, нада всєм у церкву пайти, щоб тєє... Ну, щоб уже батюшка там шось адправів. У церкву пайти, з того, шо йому хрест паставілі зразу. Кажуть, неззя хрест було

да якогось... Чи да шєсті недєль ставіть, чи...» (с. Іванівка).

Померлих неохрещеними дітей могли поховати дєсь на своїй землі, а могли й на кладовищі, біля померлих родичів. Хреста на такій могилці зазвичай не ставили: «[Померле неохрещеним] Нєйзя й на кладбіще вєзти, нєйзя. А дєсь уже чи дома, чи дєсь уже... От я й не знаю. Ну, на гарод... Ну, хрестик абєзательна. І в нас, я знаю, мама каже, як нарадилася — так абєзательна нада пахрєстить. Прайшло, там, два м'єсаці — і пахрєсти. То Бог при'мє твайо дитьончєка на кладбіще» (с. Погорільці), «[Як помирало неохрещене] Ну, у нас казали: «Нада ж: сучка — даже дитьонка не пахрєстіла...» Шо на тєй свєт пашло дідя некрєцонає. А сєйчас не хрєстят. Сєйчас у нас — якієсь нєправільниє, анєстасєйци... Анєстасєя єта жила у лєсі, і яна із бєлкамі, с мєдвєдямі і с валкамі піталася, єй бєлкі арєхі пріносілі... І яни сала не єдят, яни толькі траву єдят...» (с. Янжулівка).

Померлих неохрещеними також намагалися «ум'янити» (дати ім'я, «половину хреста»), для цього їм брали хресних батьків: «У міне у самой двєє умьорла. Адно хрищанає, адно нєахрищанає. Ну кума була адна. Што за хрищоним, што не за хрищоним. Як я уже абрєклася, дак уже адна кума у міне була. Адна кума, і всьо. Хрєстіла. Ана з мамі дєтя'мі була пад хрєстом. Ну, нєахрищанає, дак пад хрєстом не було. [Ну імє давалі такої дитині?] Абізательно. Якоє імє далі радітелі, так і називалі» (с. Архипівка).

Батьки, у котрих помирали діти, до Спаса яблук не їли: «Дажє і тєпєр такоє. Я сама сабє... От, у міне син... уже шє'їсєт гадєв, — і я до Спаса не толькі води не ковтану' з яблєк... Того, шо кажуть, єслі матка із'єсть яблєка, дак усє дєткі будєть із яблєкамі, а твайо будє без яблєка. Дак я вот з шє'їєт гадєв — да Спаса ні адного яблєка... Ігрушу — пажалуста. Груши, сліви — пажалуста» (с. Архипівка), «Було, шо й нє єлі [яблук]. Було, шо й єлі... Ну, там вжє тади дитьонку не дадуть. Да Спаса» (с. Янжулівка), «Ну, в'абще старіє не єли да Спаса [яблук]. А вот я не магу атвєтит на сєй вєпрєс [чого]» (с. Погорільці).

У демонологічно-світоглядних уявленнях важливе місце займають **тварини і рослини**.

При зустрічі з **вовком** молилися: «А адін раз, значиць, іду. Прайшла — вже дахо'дїть... равчачок тут, раньче ана речечка була, названіє Вовин. Да Вовина, ну, десять шагів не дайшла. Навстречу ідець вовк... Вот шо делать? Стала стаю. Малюся. Малілася-малілася, — і я малюся, і йон стаїць. Тади, як стала «Багародіцу» читаць, — вовк тей і пашов. А худюций!.. А здаравьонний!.. Страшна...» (с. Карповичі).

У с. Костобобрів для обрання «теплого» місця на хату пускали **свиню**: «Випусяць свінньонка: дзе свіння ляже, там цюплає места, там строй хату. Дак і правда. Саседка в нас тоже такво — перевозіла хату, із Пагребок, це за Дзєсною, ну і випуціла... І пастроїла хату. Дак така цюпляя, такая весьолая, шо любя табе. От, трошечкі прагариць, і цю'пла в хаце».

Уявлення про **ласку** виразно тяжіють до уявлень про домашніх духів, конкретніше — про домовика.

Насамперед, як це характерно для Полісся, на Семенівщині вірять, що ласка заплітає коням гриви і хвості (на Західному Поліссі це нерідко приписують домовикові): «Кажуть, ласіца паплєла єму касічкі» (с. Залізний Міст). Одні сприймали це як добру ознаку: «Дак це ж тоже ласічка плєць. Дак це к харошему. Ана плєць касу. Калісь у калхозі багата було, тоже багата плєлі. [Як не любить коня] Не буде ана плє'сці» (с. Костобобрів), «[Як гриву плете] Любе» (с. Карповичі), «Це харашо, це вана любе хазяйства. Єслі заплєтає, це вана любе хазяйства» (с. Радомно), «Ета заплєтаєть, што любе ана каня, ласачка, уважає єго» (с. Архипівка), «Ну, я чула такое, шо у каней — дак відно, шо гриви такіє пакрученіє. Дак то кажуть — то ласачка патое... Ну, наверна ж, харашо» (с. Машеве). Інші казали, що це — «незлюбила»: «Гриву, ко'су плете, дак то, казали, ласочка. А її не побачиш. Вона бє'ленька, а летом сєрая... [Як плете] А Бог їго знає. Незлюбила... Незлюбила, значить, буде крутить. Хвост закруте...» (с. Іванівка).

Нелюбих коней вона ганяє по хліву: «То ласічка йо. У каждам дварє йо ласічка. Ну ласічку — багата хто баче. От. Ана харошая, ласічка, дак буває, так ганяє каня, от, у сарай, шо конь делаїцца аж у пе'ні весь, в милі. Отак. От, єслі єй не панравіцца, значить, конь, — і маге' загнаць єго. Ну, тади нада єй шось, якую малітву. Хадіть у сарай да й

пачитать чи «Атченаш», чи «Верую», чи «Багародіцу»» (с. Карповичі), «Ну, казали, шо конь... уранці встає, і потний весь. То ласачка ноч'ю каняку паганяє. Так цєє було. Канєшно, шо пагано. Конь — виходиш, а вон мокрий. Впрегать арать, а вон куди — вон негодний» (с. Жадове).

Ганяє вона тих, що «не па двару»: «Ласачка ганяє па усьом сараю — значить, то не па двару скаціна. От так...» (с. Карповичі).

Власне, масть худоби, яка вестиметься у дворі, часто визначали саме за мастю ласки: «Ета вот нада дівіцца, якая ласічка у дварє, — такое хазяйства. Напрімер, ласачка буває чорная, і ря'бенькая, і бєлая, — вот такое нада хазяйства держать дома. От шо. Там, карову, ну, свінні ж усякіє, і ря'біє ж тоже бують (бувають. — В. Г.), усьо. От шо. Це такое дела» (с. Костобобрів), «Ласічки нєльзя убівать. А таго. Якая ласічка у хазяйстві ведецца, такій скот нада держать. От, напрімер, чорна — чорную карову; ря'ба — ря'бая; бєла — бєлая. Та нічога не було б [якби вбив], ну не нада, іє жалка» (с. Костобобрів), «Ну, раньше гаварилі, шо яка ласічка, хто пабаче, жїве удома, такої шоб ма'сті і карова була. Ну я не знаю» (с. Архипівка), «То така єсть ласачка. У кажного це вано живе. Його неззя бить. У кажном дварі. Вано... єслі так на його' падивіцца — рабє'ньке... — шоб ти заводила карову таку рабєньку. У хазяйстві. Єслі вано таке рїжа'сте — шоб така в тебе' карова була. Буде уєгди гара'зда. Єслі бї'леньке... І вано в кажном дварє єсть. Це називаєцца не дамавик — а це ласачка. Сєрєнька вана, чи бєленька, шоб такая карова була в дварі, шоб такая масть була» (с. Радомно), «Ну, кажут же. Єслі ласачка па масті карові, значить, ета харашо. Яна у каждам дварє йо, да толькі не кожде єє баче. Дак каже: я, напрімер, бачила — дак отакая масть, така нада карова шоб була» (с. Лосівка).

Лише у с. Хотїївка зафіксовано уявлення, що ласка не любить кози: «А, то ласічка. То ласічка [гриву] закручувала. Плоха. Тади конь сохне. Ну, што рабілі. Нада, шоб не було ласічкі, казу держать. Ласічка баїцца кази, в том дварє яна не будє».

У с. Янжулівка виявлено відомості, що начебто ласка, як і вуж, висмоктувала корову: «Ну дак кажет, ета єслі малако ат каровкі забїрає, дак ета, казали, ласачка відаювала каров. І уж».

томість у с. Тимоновичі стверджували, що молоко може забрати домовик: «От, вужа не знаю. Ну, так я чула, як уже малака карова укарачає, уже буде брасать, щоб не даїть, — дак пабув дамавік і забрав малако».

У будь-якому разі, ласок не били: «[Ласку] Бити нельзя. Це грех буде. Неззя єе вбивать. У нас не били. [...] Це худоба така... і хай вана живе. І я не трогала, і хазяйства всегди велось» (с. Радомно), «Не, нельзя [ласку бити]. А папаму шо ласачка — ета у дваре хазяїн. Ласачку ні в коім случаи нельзя абіжать. Нельзя абіжать, і всьо. Нада, щоб ласачка тая нармальна жила у дваре. І нада любит, жалеть і лелеять» (с. Карповичі).

Виття **собаки** трактують як прикмету на смерть: «У нас, муж мой умірав, дак сабака вів. Довго вів. Мо', місяци трі. А таде — брат його недалека жив... І вже як хазяїна мого захавали, а брат — старіший на год, тоже там жив недалека. І тоже — віє, і я вже й плакала, і лаялась, кажу — чи ти на мене', чи на себе' вієш? А як уже брат умер, уже перестав. Уже оце три годи не віє» (с. Іванівка).

Кота здебільшого пускали першим до нової хати перед ухор'дчинами: «Ну, всьо ж казалі, кот должен первий у хату ввійціць» (с. Костобобрів), «Я токо чула, як у нову хату переходиш, бери кота заводь, щоб кот переначував. А не знаю, для чого» (с. Тимоновичі), «Ну, пускають кошку ж в ета... Первую нада пускать кошку. А я не знаю [для чого]» (с. Янжулівка), «І купляє хату, то переходе — ката ж уносить абезательно» (с. Орликівка), «У нас, наприклад, в Жадаві, ката. Любого ката [пускали]. [Сидів там] скокі буде сидеть... Не знаю [для чого]» (с. Жадове), «Ката пускали. Шоб заходив кот папе'ред. Не знаю [для чого]. Шоб заходив кот. Папе'ред котіка пускають» (с. Лосівка).

Нерідко можна почути й мотивацію цього звичаю: «Ката. Шоб шо було — шо люди надеялись, щоб на кату' акаши'лась, як то кажуть» (с. Костобобрів), «Ката пускають папере'д. Ну, щоб їкая, каже нечисть... забірає — папе'ред. І кот таде там недељу живе. Єсти давали, аякже. А таде вже ж випускали надвор його. Хай вже тут пабуде» (с. Жадове), «Як новую хату пастроїлі, прежде чем заходіть — ката заведі. Єслі кот при'їде

в хату, значіт, будеш жить харашо» (с. Леонівка), «Ката. Так же кажуть... шоб хазяйства велось, ці... я не знаю. Ката ж пускалі...» (с. Залізний Міст), «Первага ката впускаєш у хату. Ну, шоб усьо біла харашо» (с. Карповичі).

За мастю кота, як і ласки, подекуди визначали масть худоби, яка вестиметься у дворі: «А какой масті... Якой кот пріживеєцца в дваре — оттакую масть і вібірай і карову. А як кот здихає чи збегает — значить, такой масті і не купляй. Оттак» (с. Іванівка), «Ну, кажуть же, какой масті карова, такой кот... Якой кот — такую нада шоб карова була» (с. Хотіївка).

Півня дехто, як і кота, першим запускав до нової хати. Водночас такий варіант не був поширений і мотивації для нього на Семенівщині виявити не вдалося: «Пускалі півня. Для чого — не скажу» (с. Архипівка). Півня могли сприймати і винятково як символ пожежі: «Мужчину всегда папере'д пускали [в нову хату]. Котіка можна. А певень — це ж на пажар, певень. У нас як починають лаять кагосьтам, да каже: я табі півня пуцу в акно. Це пажар, певень. Півня не. Ну, вано і живеє ж то... А котіка — да» (с. Погорільці).

Курка, яка співала півнем, як вважають, «вещує на нехарошее», то «на звод двара». Зокрема так вона «кричить» на смерть: «У атчи'ма був тее... рак. Дак он у бальніци був, і так міне запомнілось — ну так уже курка кричала, шо... Ну, сутки кричала не переставала. І ганяли їє, і шо ми не делали... Це було. Це ря'ду не мона було дать, шо тварилосє» (с. Орликівка).

Таку курку зазвичай рубали: «Курка як спеває, нада рубаць. Ну, кажуць, шо то яна вещує штось. Нада зарубаць єе, шоб не пела» (с. Костобобрів), «Ну, це тож не на харошее, як спеває. Зарубаць, і з'єсці, і всьо. У мене' не співалі нікагда» (с. Костобобрів), «Ета плохо. Тади галаву' рубалі йой. Ана пела на якуюсь беду. Дак галаву' атрубав, і всьо» (с. Хотіївка), «Ну, курка, казалі, як спеває, нада галаву' адрезать. Ну а хто єе знає, для чага вана співала. Ну казалі, шо над атее... На харошее, каже, не спеває курица» (с. Іванівка), «Курка спеває — дак це ж вано — їкесь нещастє буде. Їє нада зарезат — на чо'рта вана здалась» (с. Жадове), «То гадке дела. Лави і зарезай. У нас каже: ой, курка, се на пагане. На звод двара. Нада їє

немедленно... в сак бери, — як заметив, яка спеває, — бах, сакам, галаву' на калодку адрубав, і всьо» (с. Погорільці), «Ну, кажуть, курка єслі пее, дак ета толькі на беду. Галаву' атрубували» (с. Янжулівка).

Часто таку курку «міряли»: від хатнього порога до хліва; від покуті до порога. Якщо на поріг припадала голова, відрубували голову, якщо хвіст — підрубували хвоста й відпускали: «А, то спевали. Дак я знаю, кадась баба і мерала. Ад парога да сарая мерала єє. Чи галавою, чи хвостом. Ав аснавном рєзалі іх» (с. Машеве), «Атрубувать галаву'. Ина ж не на харошее ета пее. Єслі ина пее, значить, на який-та убиток. Мерялі. Ну, ат самага ат ку'та, і вот так перекладали. Папала галава на парог — значить, атрубали галаву'. А єслі папала не галава — атпускаєть у стада» (с. Архипівка).

Маленьке яйце без жовтка, перше чи останнє у кладці курки, називали зно'сак, ізне'сак тощо. Його могли їсти: «Зно'сак. То вже кажуть — винєслась» (с. Погорільці), «Зно'сак. А што с усімі, то і з тим яйцом рабілі» (с. Костобобрів), «Хоть начала', хоть ізнашуєцца. І перває такое може бутъ, і паследнєє. [А можна його їсти?] А чаго ж не» (с. Костобобрів), «То, кажуть, паследнє то яйцо виносе. Я, наприклад, кудись його уб'ю, не викідала» (с. Іванівка), «На скавараду', наверна... Кажуть — он, зно'сак, нема нічога... На скавараду его» (с. Янжулівка), «Ну, це ж, видна, вже паследнє. Ізне'сак. Не знаю, нічога я не рабила. Тут у мене' було адне такеє манюсінке-о, дак ануки паприєжжали: ой, бабо, де це ти таке яйцо викапала? Дак разбіли, випіли, і всьо. [Їсти] Можна. Тіки ж там нема нечого» (с. Жадове).

Дехто лишав зноско на покладок: «То вже кажуть — вінеслась. Зно'сак. То вже паследнє. Де куркі несущца, дак на по'клад аставляю» (с. Машеве).

Часто викидали, кидали курям, віддавали бавитись дітям: «Зно'сак вікідали, да і всьо. Кудя ти яго денеш...» (с. Архипівка), «Дак то ж маленькає — зно'сак. То самає паследнєє зто... — то зносак. А нічога не рабілі. Хочеш — аддай куря'м, вани зразу паклюють» (с. Карповичі), «Ета паследнєє, зне'сак. У нас внучка прієде, дак носіцца, пака не разаб'є. Шо там єсті...» (с. Тимоновичі).

У с. Хотіївка зноско перекидали через дах: «Яйци, як куріци яєчка такое, ізно'сак ізнесе, дак через

кришу кі'далі. Не знаю [чого], ну так ад ста'рих людєй, і так ми делалі» (с. Хотіївка). Водночас демонологічних уявлень, як це притаманно для заходу України, зі зноском не пов'язують.

Не надто багато уявлень зафіксовано про **буслів**. Кажуть: бу'сел (сс. Жадове, Лосівка, Орликівка), чернагу'з (сс. Костобобрів, Янжулівка), аіст (с. Костобобрів).

Заборони скидати гніздо буслам часто не було. Навпаки: «Ну, і скідають люді [гнізда], патаму шо як гадіна (бусол наносить на обійстя гаддя. — В. Г.)... дак і скідають. Єслі кала хати йон садіцца, буде там жить, то значить, з той хати уйдут люді. Паумірають, чи пав'єжжають, чи шо. Як аіст садіцца кала той хати» (с. Костобобрів). Таку заборону виявлено лише у сс. Жадове і Лосівка: «Неззя бусла, це расказували, шо така прімета, шо неззя трогать. Тут у нас у центрі було їхне сєдало, кубло. І пападали бусленятки. Дак люде багато, каже, бачили, шо прилетали сорок дньов на тее место стари'є бусли'. Їх же пахватали сабаки, в'обшем, прапали ціє бусленятки. Так, каже, прилетали сорок дньов тудя, на тее место. [Що хату може запалити] Ну, казали. У нас там адні алкаголіки ззєли, дак загарєлась хата і вани пагарєли» (с. Жадове), «[Не казали, шо як бусла обідиш, дак може хату запалить?] Казали, да то брєхня» (с. Лосівка).

У с. Жадове сприймали як невдалу прикмету побачити навесні бусла без пари: «[Бусла] Плохо, кажуть, як бачили первий раз одного'. Нада, шоб первий раз бачить пару. Або чєтири. А 'дного' — це плохо прімета».

Час і характер прильоту буслів, як і журавлів, гусей, трактували як прикмету на погоду: «У нас — чернагуз прілетєв на Благовєщеннє — значить, буде тьо'пла уже» (с. Янжулівка), «Кажуть: як вісока летять — тьо'пла буде; як нізка — буде хало'дна» (с. Костобобрів).

Ластівкам гнізд не зачіпали: «Неколі нехто не зносив. Не знаю, шо буде, но нехто не чєпав» (с. Жадове), «І ластавкі не нада убівать. Ластачкі ж в'абще... Нічога не буде, ну єє жалка» (с. Костобобрів).

Кування **возулі** «на голий ліс» було прикметою на голод: «Тоже, на голий лес як закує, дак тоже плоха, кажуць. Зазулька» (с. Костобобрів).

Коли яка-небудь **пташка** б'ється у вікно — це якась новина, хтось прийде. Зокрема ситуацію, коли ми з колегою прийшли на запис до респондентки, вона прокоментувала так: «Міне сьо'дня: дак две птїчки, ув акно в веранде — дак тюк, тюк, тюк... Я кажу — ой, хтось ка мне... ізвестіє якоє» (с. Янжулівка).

Щодо **вужів** зрідка трапляються відомості, що вони можуть «видіти» корову: «Ужи дояць. На пастбици тут у нас доять ужи. На пастбици даже бачили люди, што прийде — і нема малака. А уж, як ана лежить, он падпазве і доє» (с. Хотїївка), «Ну дак кажет, ета еслі малако ат каровкі забірає, дак ета, казалі, ласачка відаювала каров. І уж. Ужи — абкручуєт ногі каров... У нас тут багата було. І в прошлам гаду ета... даїлі каров ужи. Убіваєть же [вужів]» (с. Янжулівка), «Да всякіє ведмі були. І карові малако вкра'деть... А тапер каро'ві... вуже' павіпівають малако...» (с. Іванівка).

Відігнати вужа від корови можна було спеціальною «молитвою»: «Тут, казалі, случай був у нас в селе, што вуж даїв карову. А калісь же людзі були такіє, што глядзєлі. Кажуць, малітву пра читав чалавек, і йон вілез з сарая і пашов. Вуж тей, што даїв карову. Хто його знає... Малітваю атагнав. У нас був дзед такій сільний, глядзєв харашо» (с. Костобобрів).

Вужів зчаста не жалували: «У нас тут местнасть небалатиста, у нас такого немає. Ну, уж завйовся тут у чулане', дак зарубали» (с. Жадове), «А вужа' ми білі. А шо ж, як завелося столькі» (с. Архипівка), «[Вуж до корови] Ну, буває, шо в кого' і залазе... А вужа можна бить. А гадюку нада астарожна бить, шоб не вкусила. А вуж не кусаєцьє, вужа можна бить. Вужа, ящєрку, таке...» (с. Радомно), «Можна бить [гадюку]. А хіба ти єє вб'єш?.. І вужа... Вон вреда не рабив... Дак бусли паловлять. Тут отекенніє лазили, а це бусли тут паселились, не бачиш уже» (с. Лосівка), «Вуж не кусає. Ну всьо равно вужов нада убівать. А таго, шо нашо ани разводяцьца» (с. Костобобрів).

Дехто не бив, тому що вужі нешкідливі, корисні: «Ну в нас вужа не б'ють. Вужа не вбівають, а гадюку б'ють. Того, шо вон не кусаєцьца. Того й не б'ють» (с. Орликівка), «Ну, не знаю. Нащо [вужа

бити]. Ужи палезніє. То гадюкі... А ужи, ані мисей ловєт» (с. Хотїївка).

На **Здви'ження** (Здви'женне, Здви'гі тощо) не ходили до лісу, тому що у цей день начебто все гаддя (іноді й взагалі — «все звері і птїци», «вся живність») збираєтьє до купи, шоб піти на зимівлю: «Ой, Здви'гі, єсть такій празнік. Ізбегаюцьца все звері і птїци. Кучкуюцьца все, і там же ж ані... Нельзя туди хадіть» (с. Тимоновичі), «Який вано день... Шо все, каже, ізбегаєцьє в кучу. Сьо'дні, каже, неззя в лес іти. Угу. На Здви'женне, видно'» (с. Жадове), «Калі в лес не можна було йти? Щас скажу. Дєсь в Іванінаваму я рабила, дак ба'би міне казалі там. Якийсь є празнік — Здви'жанне. Це нельзя в лес хадіть, бо там уже все залазєть... вужи', гадюкі, — вся живність шукає себе место. Так неззя їм переходить дароги, неззя на їх наступить, шоб ани там спакойно аселились. О. В лес хадіть нельзя. На Здви'жанне се» (с. Жадове), «То ж як Здви'женне, дак неззя хадіть у лес. Як Здви'женне. Шо вся гадасть ізлазєцьє, дак неззя хадіть у лес. Дак не хаділи» (с. Лосівка), «Ну, раньше гаварилі, шо на Здви'гі, дваццять сєдьмого сєнтября. Всьо животнає такоє нехарошєє уже хаваєцьца, послі Здви'га уже нема» (с. Архипівка), «На Здви'женне — це шоб у лес не хаділи. Ну я лічна хаділа. Адін год, правда, бачила гадюку. А то хаділа за грибами — ничого не встречалося. Ну, кажуть, це ж гадюка може вкусить. Чи уж. Уж, то не кусаєцьца... Ну, що слизєнь чи ще якась там — шо може вкусить да шоб не хаділи у ліс. Слизєнь — ну, тоже нападобіє ж гадюкі. Таке якась» (с. Орликівка), «Ета на Здви'гі. Дак кажуць, ізлазєцьца все. У ями. Гаварилі. І сєйчас гавораць. Шо нельзя в лес іцьцьє, як на Здви'женне» (с. Костобобрів), «На Здви'женне нельзя хадіть. Там все гадюкі, вся гадасць, здвігаюцьца все в кучу. Дак ана тебе вкусе, ти і знать не будєш» (с. Костобобрів), «На Здви'гі нельзя в лес хадіть, а то змеі магу'ть пакусать» (с. Хотїївка), «Се на Здви'гі, кажєть. Ну, кажєть, шо гадюкі палєдній день таде хаваюцьє, дак можєть укусить, чи я не знаю шо» (с. Іванівка), «На Чуди шоб у лес не хаділі. На Здви'гі і на Чуди. А на Здви'гі, дак ета нельзя хадіть, шо все вжє звері в спячку зімнюю, дак можє встречіть, і... [А взагалі] Уж, он же не кусаєцьца, а гадюк у нас нема» (с. Янжулівка).

Щодо рослин, то подекуди вважали небезпечним висаджувати біля хати **ялини, сосни**: «Казалі, йолку нельзя садить возлі дамов. А чего — не знаю... А сейчас сажають і сосни, і йолкі...» (с. Янжулівка), «Ну, слухі такіє були, шо нельзя сасну' садить кала хати, нельзя йолку садить кала хати, бо як це ж вже буде йолка, чи сасна, дак це хоть як — да не буде там ничего. Буде пустая дарога. І дійствительно — у нас там стаяла хата на павароті, і стаяла йолка. Дак дійствительно — шо хата знесена, і зрабилась дарога. Нехто там не купив його, не пастроїв ничего... Ну, в'обшем, нельзя кала хати не сасну, не йолку садить» (с. Жадове), «Да-да-да. Йолка. Оце ж у нас у хазяїна две йолкі, і все кажуть — нашо' ти йолку... Нейзя йолки, не дай, Бог, кала хати. Як є вано у вас — зразу спіляй. Ну, нейзя, каже. Вон невидо'ма ад чаго — і хазяїн памре. От у нас тут та'к було. От же ж — проти мене! Две йолкі красіві» (с. Погорільці), «Кажуть, еслі йолку насажай, дак виживає людей отсюда, будуть уміраць. Йолка. Іменно не сосна, а йолка» (с. Хотіївка), «Садить нельзя йолку. От, всьо время ста'ріє люди казалі — не садіть кала хати йолкі. Не нада. В нас от на той уліци, дак там йолка стаіть. Дак там і хлопец маладий вмьор, і matka маладая вмьорла, і батька вмьор, і ана бальная. От шо. Значить, кажуть, шо нельзя садить йолкі» (с. Костобобрів), «Калісь міне мая бабушка казала — йолку неззя садить. В нас отут у гародчику посадили, і вана сказала — прибери, і ми вирубали. Ну, вродьби смерть приносить чи шо, тая йолка» (с. Орликівка).

Часто, проте, жодних застережень щодо цього не було: «Садят же йолкі у нас» (с. Костобобрів), «Садять у нас, і йолкі йо, і всякіє» (с. Тимоновичі), «Йолка у мене і сейчас пад дваром» (с. Карповичі).

Осику (як і **клен, березу, липу**, якими клечали хати на Трійцю), як уже зазначалося, наділяють апотропеїчними властивостями. Також, на відміну від багатьох інших теренів України, місцеві поліщуки часто не вважають її «проклятою», а навпаки — чудовим будівельним матеріалом: «У нас в аснавном с асінніка ха'ти. Відно' ж, хорошиє» (с. Костобобрів), «Строїліся — самає главнає с асіна, дак червяк не есць. А сасна, як маладая, дак тади червяк такій точе» (с. Костобобрів).

Натомість, остерігаючись блискавиці, у будову не брали **дерева, побитого блискавкою** чи **виверненого вітром**: «[Громом побите] не нада його класати. [І] Шо в лесі [вітер] звалив...» (с. Погорільці), «Ну, таго неззя [що громом бите]. Ну, таго, шо вже ж ано пабітає. [Вивернене] Цее можна. Ано ж целає, хорошиє» (с. Костобобрів).

Пісок з коріння **вивернутого дерева** використовували для лікування родимих плям: «У нас село так в низині — так страшни'є бурі'ци. А у лесі — якби ви знали — якої по'валі... Є места такіє, шо в'абще не пралезеш. Да пуці, а берези — вот, як повхати, — з корнем павірива'ниє — страшне. От корень тей... Насколько правда, я вже не знаю, еслі радіма там у кого' чи шось такеє, так оце береза вівернута, оце в корні песок, дак берут тей песок і трут теє места, шоб ця радимая зийшла» (с. Орликівка).

До нової хати не переходили **«на сухій лес»**: «Ну, люди путьовіє, дак ета всьо дівецца. І як уходить у хату, і, наприклад, як уежжаш із хати в другу хату, дак, кажуть, на сухій лес нельзя. Еслі лес сухій... Ну, весной, іще нема лістьа, — дак не нада уходить. Шоб лес був в лістві. Вот ета я чула» (с. Янжулівка).

Освячений, а іноді й звичайний городній **мак** (чи дикий мак-«відю'к») нерідко використовували як магічний засіб. Він нібито має апотропеїчні властивості, оберігає від відьом, водночас застосовується й у любовній магії, для «присипляння» суддів тощо: «[На Маковея] Мак святілі, і цвяти святілі. Тоже — за ікону клалі. А мак — абсевалі тоже ат урокав. І хто привароти знав, шоб... дак тим макакам тоже. Ну, казалі тоже. Што ведьмі баяцца. У хаті абсевалі тоже, па углах. Відюк, дікій мак» (с. Хотіївка), «Казалі, як каго судять, дак макама абсипаютьса, шоб суд не брав. Абикинавним. Тади ж свой був мак» (с. Янжулівка).

Апотропеїчним значенням, окрім осики й маку, наділяють також **кропиву** і **полин-чорнобиль**, якими прибирали хату на Зелені свята. Оберегове та лікувальне значення мало й інше зілля, яке використовували на Трійцю (див. вище про обереги від відьом).

Поширені уявлення про **цвіт папороті**, яка начебто цвіте на Купайла: «Ну ета ж на Івана Купала, тада уже папарат цвете» (с. Тимоновичі), «Калісь хадзілі дзевкі у лес, папараць шоб падівіцца».

Ну, адна жінчина найшла: [квітка] така, як на небі зорачка. Ну ана толькі пабачіла, і всьо, больші їє ніхто не пабачив. Ана замуж вішла — очень харашо жила. Очень харашо жила. Ну, вот інтересна ж було. Шоб пабачить, шо за цвет. Ана й каже — дзевкі, дзевкі, ідзіце дзівіцесь. Ани падійшлі, і больше ніхто не пабачив» (с. Костобобрів), «На Івана нада ж, хто... папаратник, в двенадцять часов. Найтіть папаратник штоб, як цвіте. Тади будеш знать усьо. І де клад находіцца, і де всьо. Да мі не хаділі. Ну, мой батька калісь, йон був учітелєм, і жив на пасьолку в Лага'х. І йшов із школи, уже позна, дак бачив, што цвів, да йон же нічога не знав» (с. Хотіївка), «Ну, це ж коли. На Івана Купала ж оце. Шо нада найти цвет папараті. Ну це так смеюцца. Шо кажут, шо його на самам делі нема» (с. Орликівка), «Ну, ета казалі, нада в двенадцять часов ночи іцціць, шоб найціць цвет папараці. А от я вже не знаю, для чога. Мі вже тут такіє сідзім, шо й забуваем, калі ноч, калі дзень» (с. Костобобрів), «Папарат — ну, казалі, раз в год цвітець. У год толькі адну ноч, на тоє, на седьмое іюля. У нас ета іццо в Кастабобре, дак бацька і дзядзька всьо казалі — дед Кандрат найшов папарат. Ну я не бачіла, не знаю, найшов ці не. Ну, проста пабачив, шо ана цвіте. Ну я не знаю [що з того]. Ми ж іще були дзіця'мі» (с. Костобобрів).

Виразні прояви світоглядних уялень спостерігаємо на прикладі **астрономічних об'єктів** та **метеорологічних явищ**.

Сонце, як вірять, на Великдень **меняєцца**, **іграє**, **красуєцца**, **радуєцца**: «Ну, на Паску ж. На Паску, так кажут, шо як сонце встає, дак **меняєцца**, **іграє**. **Красуєцца** сонце, да. **Дак** яно мало так шо тоє... **Кадась** ми все, мали'є, дак хателі **падівіцца** ж... **Дак** другій раз уже — нема і нема, — а патом уже **вияснілась** — уже **оттакоє...**» (с. Машеве), «**Радуюцца**. **Красуюцца** сонце. **Дак** ета ж... не на Паску... **А** от усякіє-всякіє **поласи**. **Ді'вісся** — дак не так, як **настаящее** сонце. **Пригле'децца** — ну чога яно **такоє**. Як **красуюцца**, дак **пабачить** можна. **А** назавтре уже ніхто не **пабаче**» (с. Тимоновичі).

Чимало уявлень пов'язано з **місяцем**.

Наприклад, розкидали по городі гній і сіяли збіжжя на молодичку: «Када вже на маладзіку —

стари'й челаовек, ідзє карова **стаіць**, **бере** таго' на-возу на вілкі, на гарод і **раскідає**» (с. Костобобрів), «**Сеялі** всегда на маладзіку» (с. Костобобрів). Розсаду не висаджували в останні дні місяця: «Ну, **кажуть** же, што на пятай неделі **нельзя** саджать, а то **буде** кіла'тая **рассада**» (с. Хотіївка). Гарбузи садили на повний місяць («када **ме'сячка** у **кругу'**»): «**А** вот **гарбузи'** нада **сажать** на палналу-ніє. **Ета** міне баба Саня і баба Дьяканка казала. **На** палналуніє і у панедельнік. Тади **будуць** харашиє **гарбузи'**, дак я **скрозь** і **саджаю** так. **Када** **ме'сячка** у **кругу'**. І **приказувать** нада: «Як карові **лежать**, — на **стойлі**, там, — так штоб у мене **гарбузи'** **лежали'**»» (с. Хотіївка).

Свині не різали на молодий і на повний місяць: «[...] **дак** усьо **врем'я** казалі, **єслі** **зарезали** **парасьонка**, ну, в такіє дні — **палналуніє**, **навалуніє**, — **дак** **рукі** **лезлі** в **сала**» (с. Янжулівка).

На «маладичку» починали будову: «**Ото** **круглий** **месяц** — **ета** **треття** **неделя**, **ета** **кажуть** — **Гнілая** **неделя**. **Нада** **всьо** **делать** **начінаць**, **ці** **стройку**, **чі** **шо**, **всегда** на **маладичку**. **Кагда** **серпікам** **пабачіш** **маладичка**» (с. Костобобрів), «**Калісь** **начіналі** **строіцца** — **шоб** на **маладзіку**» (с. Костобобрів). Вхідчини робили на «пудповню»: «**Входили** **кали?** **Мо'** на **пудповню**. **Лучи** на **пудповню**» (с. Лосівка).

Донині побутують й інші, міфологізовані уявлення: «**Пальцем** **нельзя** **нікада** **показавать** [на місяць]. **Ні** на **маладзічка...** **Вот** **так**. **Калісь** **старінніє** **люді** **казалі** — **Боже**, **спасі**. **Ну**, **це** **девкі** **маладіє**, **кажуць**: «**Маладік-маладік**, в тебе **рог** **залатой**. **Весь** **свет** **абайді**, **міне** **пару** **найді**». **Це** **девкі** **так** **пріказавалі** **калісь**» (с. Костобобрів).

На Святвечір приглядалися, чи багато **зірок**: «**Виходілі**, да **падівіцца** на **неба**: **звьоздачек** **багата** — **кажуць**, **грибов** **буде** **багата**. **А** як не, дак **значить** **не**» (с. Костобобрів), «**Віходілі** **дівіліся**, **сколькі** **зорачек** на **небі**, **шоб** **грібі** **раслі**» (с. Костобобрів), «**А** в нас **тоже** — **прімечалі**, **сколька** **зорак**. **Як** **багата**, дак **наче** на **гриби** **вражай**. **Прімечалі** **стари'є**» (с. Машеве), «**А**, **тади** **дівіліся**, **штоб** **багата** **грибов** **було**. **Тади** **дівіліся**, на **Куццю**. **І** **Куцці** **ж** **три** — **так** на **адну**, **штоб** **багата** **ягад** **було...** (Нерозб. — В. Г.)» (с. Хотіївка), «**Віходілі**. **Да** **що** **казалі**, **уже** **не** **знаю**. [Як **зорі**, то **це**] **Харашо**. **Буде** **уражай** **харашиий**» (с. Тимоновичі),

«Ди'веще. Кали Новий рік, називаєшце, дивеще на ту Кутю, каже — о... Ну, Но'вий год, дак вано не Кутя, щитай, ну дивилися, шоб як зу'рак багата, каже — о, сей год буде уражай і кура буде не'стис» (с. Радомно).

Коли наближалася **гроза**, казали по-різному, згадуючи певних міфологічних персонажів: «Казали, шо грамави'к якийсь еде калесницю везе» (с. Жадове), «А, то так шуцілі. Кажуць... Уже вон, каже, Бог ваду' на бочке... да ще як гром, да каже, на бочке он везе ваду', дак гримить. Шуцілі так усегда» (с. Костобобрів), «Бог па небу еде» (с. Лосівка), «Малим казалі, шо Бог па небу еде у тачкі, гримить» (с. Машеве), «Бог на калесніци еде» (с. Тимоновичі), «Бог на калесніци... Такая граза лупа'нділа...» (с. Янжулівка), «Ілля на калесніци едзе» (с. Костобобрів), «То от учора Ілля був, дак калісь радітелі казалі — як граза, толькі як ано так раскатіста, каже: «Ілля на калесніци еде». Ета такое помню, в детстві» (с. Костобобрів).

Як і кування зозулі, несприятливою прикметою вважали **громовицю** «на голий ліс»: «Тоже, кажуць, плоха. Не будзе уражайний год. На голий лес прагримить гром, то не дажидай уражая. Казалі ета» (с. Костобобрів), «Єслі на голий лес гримить, дак ета пагана» (с. Янжулівка).

На перший грім притулялися спиною, щоб не боліла, до сухої деревини: «Як первий гром загримел, становітьсь, об лутку обоприца і постой. Шоб спіна' не болела. І скажи: «Громе, громе! Шоб моя спіна не болела!»» (с. Хотіївка), «Гром первий раз загримит, дак притулююцца к стене, шоб спіна' не балела. Мо', хто шо знав, да й приказував, а як нечого не знаєш, дак притулюєшса да й стаїш» (с. Лосівка), «Ну, первий гром — дак тули'цце, шоб спі'на не балела. Да дерева. Дак... Ну, абикнавенне дерево» (с. Жадове), «Да дерева, кажуть, нада притулювацца да якогось. Спіно'ю, шоб нишо не балело» (с. Жадове), «Як спіна' баліть, дак нада, як первий гром, вясной первий гром, дак нада ідесь 'шу'лу падпіраць спіной, коб спіна' не балела. Чи в форткі, чи в варо'тах» (с. Карповичі).

На перший грім, як і на будь яку «новину», була спеціальна приказка: «[Як гриміло] От, кажець — притулуйся да 'шули, чи да дерева, аби-де. Притулюєцца, де застав гром. У лесі — дак да хвой-

кі, а як у дваре, дак да 'шули да якоїсь. І от шось це кажець... І як первий уражай сабирає, дак... Чи первую вишню, чи перває яблака, чи ягаду в лесі, дак кажем, шо: «Но'ва-навина', шоб не балела не спі'на, не нага». І тоже так саме — притулюєцца да чаго'сь» (с. Орликівка), ««Новая навина, не балі ні спіна, ні галава. Медвежая сіла, штоб па багату насіла, камаріная еда, заячая бега...» Ета як што новає. Хлеб як іспечеш, акрайчик, і приказуїш» (с. Хотіївка), «Ну дак се на все кажем. Яблака, чи й гурок починаєш первий єсти, дак це на все ж у нас кажуть. «Наві'на-навина', шоб не балела не спі'на, не галава». Пробуєш же, і кажем: «Наві'на-навина'...» Перве. Чи яблака перве, чи гурок первий...» (с. Погорільці), «Це як, от, гурок первий, дак так приказувалі, і цепенерь приказуваюць. Як памідор первий, вседа: «Но'ва навина', шоб не балев ні живот, ні галава. Шоб була ведмежа сіла і вовча бега'». Вавкі ж бістра бега'юць» (с. Костобобрів).

Лише у с. Костобобрів виявлено зв'язок між першим громом і мастю худоби, яка «прийдеться до двору»: «Це первий гром як загриміць, дак гаварилі, што станавіцьце на пету', перекрутіцьце, і пад нагой пабачиш, якій цвєт, такій цвєт і в каровкі должен ва дваре буць».

Загалом коли чули грім, «молились Богу». Були й спеціальні молитви від грози, бурі: «От як граза, дак молисья «Атченаш» і кажем: «Ой Госпаді, йди лучче на сухий лес». Шоб уже на село не йшов» (с. Орликівка), «То малітва йо. «На гаре Сіянскай Маті Марєя спала, сон відала. Пра себе і пра сваго Сина. Кров мая разлітая, терновим венком галава абвітая. Хто цюю малітву знає, того Гасподь сахраняє. Ат грому, ат молнії, ат бурі. Госпаді, Пантелєймон-ісцелітель, ісцелі раба Божєга (там, Колю, Мішу)». От шо. І граза уходє» (с. Костобобрів). Також звикло: «Ну, як граза, дак нада пазакривать. За'сланку ету [в печі]. Ну, юшка ж там же [в комині], закриваєцца...» (с. Янжулівка).

Від **граду** й **грози** викидали на вулицю хлібні лопати, кощюби, сковороди: «Викідали качє'ргі, скаваро'ди, штоб град не пабів. Проста взять і вікінуть. Чи сло'ва, може, як хто знав... І лапату хлебную. Раньче булі дзєревянние лапати хлєбние, так викідали і лапати. А сєйчас їх і

нема, лапат тих хлѣбних, штоб вікінуць. Цеперекі уже пікуть на скавародах хлѣб, дак і вікідаюць» (с. Костобобрів), «Малітву читалі. Як град, значиць, кіда'лі на двор лапати. То калісь сажалі хлѣб на кленовіх ліст'ях, дак як град, дак вікідали на вулицу лапати, і град прекращався» (с. Костобобрів), «Вікідали лапату хлѣбную, і на його' шоб град покапав трохи. Покапав, тоді град перестає. Делалі ета в Батурині, де я жила. Я не помню тут» (с. Хотіївка), «Лапату вікідала, шо хлѣб у печ сажалі» (с. Машеве), «Як град, дак скавароду'. Скавароду', кажуть, нада кіда'ть. Толькі скавароду' кідають, і зразу, кажуть, і утіхає. Чи ета правда, чи неправда, не знаю» (с. Янжулівка), «Ну, вано калісь були лапати дерев'яніє, дик кидали... викидали лапату. А тепер нема не лапат тих, не... Як граза. Або — град. Дак тоже ж так» (с. Жадове).

Дехто у грозу запалював на столі страсну свічку: «Як граза, дак палім свечку страстну'ю. Палю' свечку і станавлю у пишанічку. Ці памагає, ці не памагає, а так у нас заве'дзена» (с. Костобобрів).

Оберегом від блискавки, загалом від пожежі була також свячена верба: «Святая верба, ета, кажуть, ат грази, ат грома. Так я кала газа кинула, і кала дівана паставіла, на веранду... І в хлев» (с. Янжулівка), «Ну, вербу' в нас свя'теть, в мене й тепер стаїць. Верба тая стаїць кала ікони, он у кутку. Се, вродьби, пажару шоб не було, шоб...» (с. Орликівка).

Від блискавиці, однак, не врятуєшся. Покарання за гріх знайде, де б ти не сховався, адже Господь бачить усюди: «Це моя бабушка калісь казала, шо... Я ж тоже баюсь грази. То розказувала, шо якісь там у хатѣ в ямку захавався, а все равно ж убіло, — грешний. Накано'вано, каже, дак куди не хавайся ди не хавайся, — все равно тебе наїде. Єслі табі наکانо'вано, каже, дак...» (с. Іванівка).

У с. Жадове згадали про так звану Горобину ніч (Рябінава ноч, Раби'ніна ноч): «У нас... Ну, це над осень — ну'ч така єсть. Ну в нас єє в селе називають — Рябінава якась. А насправді вана далжна називацца... міне мамка розказовала... шо це була ноч — нада їє називать правільна — Рабиніна. Бо катавали якуюсь рабиню. Ноччу катавали. І це Бог за їє заступлявся, і так гразивсе. Ну, в нас їє звали Рябінава. Дак така граза тре-

щит — да ранку. Да ранку. Не можна нікуди — прама страх. Ну тепер мени уже. Є вана, ну не так. Ну дак от мамка міне розказувала, шо, каже, старі люди казали, шо це не Рябінава, а Рабиніна нада називат. Августавскі якісь такі вже грози...»

Дощ у сонячну погоду називали циганскій дощ (сс. Костобобрів, Машеве, Орликівка, Тимоновичі, Хотіївка, Янжулівка), грибний дощ (сс. Тимоновичі, Хотіївка): «Циганскій дощ. Це калісь, як дощ проїде, дак баяком па той... калю'гах... А тепер не раззуваюцца ні взросліє, ні дітї» (с. Костобобрів). Дехто пригадував і відому приказку до дощу: «Дощику-дощику, зварим тебе борщіку... Такеє було, мелочовка всякая...» (с. Хотіївка).

Веселка (ра'дуга; у с. Костобобрів — ра'духа, у с. Тимоновичі — веселі'ца), як вважають, набирає воду з ріки: «Ну, то радуга. Ну, кажеть, шо... От, у нас абічна там Дєсна ж праходе, — дак толькі дощ проїде, дак і радуга. А другій раз, так і две паласи... Ну да кажуть, шо радуга набірає ваду' с рєчкі» (с. Машеве), «Ра'духа. Це, кажуць, бере у Дєсне Бог ваду'. Ана — бачтє, якая красівая. Ана і красная, і сіняя, і жовтая, і всякая. Йо ж Бог там...» (с. Костобобрів).

Причиною **посухи** вважають людські гріхи: «Бог не жалєє, от шо казали. Кажет, шо паганих матюков не нада гнути. Панімаєте, чи не? Неззя. А інше сядє: і хлєбину їсть — і мата круте. Бога, кажеть, нада просить» (с. Радомно).

Часто посуху пояснюють тим, що хтось городив до Паски, від Паски до Провід («да Ро'дичев») або на Троєцькому тижні («на Гряно'ї недєлє»). З посухою боролися по-різному. Якщо причина була саме в цьому, то ламали такі загороди і кидали їх у ріку. Застосовували й інші способи: відправляли молебн у цєркві; баби збиралися на молебен біля колодязя чи криниці; йшли до криниці з троєцьким клєчанням; вдови чистили криничку; обливали біля колодязя вдову; вбивали («давили») жабу.

Своєрідний звичай при **викопуванні колодязя** зафіксовано у с. Радомно: «Калодєзь капа'ли — я замечая і тепер — дівачка шоб маладєнька три лапатки викинула. Ну, шо ваду' сю даставать. Шоб дівачка викинула — знаєш, вада будє всегда хароша. Гадов сєм, така. Ну, маладє шоб. Не хлопчик, а дєвачка».

Вихору (кажуть ві'хар) остерігалися, аби не заніс куди чи не підвіяв, бо від цього можна було втратити розум. Оберігалися від нього чимось залізним: «Ну, казали, що то віхар, так уцекайце, а то занесе куди» (с. Костобобрів), «Ну ета ж буває віхар, дак тут у нас на рубеже ж рассіянскає... пасьолак, дак в той віхар папала дєвчина, крєпка була красивая... Дак зачинілі пад замком, всю дарогу сідела... От шо віхар делає. Нада, як йо якає желе'зіна, дак чимся у тоє... в зямлю' ути'ркувать. Да, да, де тутака ти стаіш, нада в зямлю' шось утиркнут' абезацєльна» (с. Карповичі).

Дехто ж не надто цим переймався: «А, то — віхар, називаєцца. Ну нічога. Йон перекруте, і пашов» (с. Костобобрів).

Варто також зазначити, що низка світоглядно-демонологічних сюжетів тісно співвідноситься з народним календарем. Їх ми докладніше розглянемо в окремій публікації. Тут лише задекларуємо, що йдеться про покарання за порушення заборони на роботу в ті чи інші свята, про зустріч Зими з Літом на Стрітєнє, про відпочинок землі до Благовіщенєня, про звичаї «праважать Бога на неба» на Вознесінєня й кликати на вечерю Мороза на Святвечір, про апотропейне використання свяченої води, викупченого свічкою хреста та ін.

Висновки. Узагальнюючи викладений матеріал, насамперед варто зазначити, що на час нашої експедиції у 2019 році респонденти з Семенівщини й самі констатували суттєве збіднення пласту традиційної народної культури, пов'язаного з віруваннями, демонологією, світоглядними уявленнями тощо. Як висловилась одна з них із цього приводу, характеризує своє покоління: «Та я ж кажу, що ми люди такіє... тьомние» (с. Янжулівка).

Усе ж, залишилось у пам'яті автохтонів чимало. Місцеві поліщуки порівняно багато розповідали про русалок, домовика, відьом і взагалі людей, які «щось знають»; про покійних, які «приходять». Поширені уявлення про надзвичайні властивості тварин і рослин, зокрема ласки, вужа, осики, кропиви та ін.; міфологічні уявлення про цвіт папороті. Охоче розповідали на Семенівщині про «гру» сонця; про звичаї, пов'язані з молодим місяцем, першим громом, з припиненням грози й засухи тощо.

Заховуючи загальнополіську (а в більшості випадків загальноукраїнську) основу, світоглядно-

демонологічні уявлення та вірування Семенівщини містять і низку самобутніх і раритетних явищ. Серед таких потрібно відзначити заборону пекти хліб на Русалчин Великдень, бо «при'їде русалка і ла'птев накіда'є у дежку»; звичай стукати у двері хліва, щоб не сполохати домовика; уявлення про те, що заблудиш, якщо переступиш через гілку, яку вкусила гадюка; сюжет про те, як чоловік покалічив відьму, вдаривши по її тині; звичай класти під лежак комина (під «бичок») мотузку, якою зв'язували покійному руки чи ноги, аби той нічого «не забрав» з обійстя, тощо. Такими цікавими, здебільшого глибоко архаїчними звичаями та віруваннями донині рясніють поліські терени Чернігівщини, які й надалі залишаються бажаним полем діяльності для етнографів, фольклористів, діалектологів та ін. дослідників народної культури. Залишається сподіватися, що після перемоги над російським агресором експедиційні обстеження цих теренів знову стануть можливими, що дасть змогу науковцям, а відтак і широкому загалу й надалі відкривати для себе нові й нові грані неповторного Східного Полісся.

1. Бріцина О., Головаха І. *Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: Тексти та розвідки*. Київ, 2004. 584 с.
2. Виноградова Л.Н., Левкиевская Е.Е., сост. *Народная демонология Полесья: публикации текстов в записях 80—90-х гг. XX века*. Москва, 2010. Т. 1: Люди со сверхъестественными свойствами. 648 с.; 2012. Т. 2: Демонологизация умерших людей. 800 с.; 2016. Т. 3: Мифологизация природных явлений и человеческих состояний. 832 с.; 2019. Т. 4: Духи домашнего и природного пространства. Нелокализованные персонажи. 832 с. (Studia philologica).
3. Галайчук В. Демонологія Чернігівщини (За польовими матеріалами з Чернігівського району). *Народна культура Чернігівського району (традиція та сучасний стан побутування)*. Житомир, 2019. С. 154—168.
4. Галайчук В. Демонологічно-світоглядні уявлення та вірування поліщуків Чернігівщини (За польовими матеріалами з Новгород-Сіверського району). *Народознавчі зошити*. 2022. № 5 (167). С. 1092—1120.
5. Галайчук В. Матеріали з теми «Традиційні світоглядні уявлення та демонологія», записані в Семенівському і Новгород-Сіверському р-нах Чернігівської обл. 25.07—07.08.2019 р. Спр. В. Галайчук-2019. *Архів ДНЦЗКСТК*.
6. Галайчук В. *Традиційні демонологічні уявлення українців про домашніх духів: монографія*. Львів, 2020. 452 с.

REFERENCES

- Britsyna, O., & Holovakha, I. (2004). *Prose folklore of the village of Ploske in Chernihiv Region: Texts and explorations*. Kyiv [in Ukrainian].
- Vinogradova, L.N., & Levkiyevskaya, E.E. (Eds.). (2010, 2012, 2016, 2019). *Folk demonology of Polissya: publication of texts in records of the 80—90 s. twentieth century* (Vol. 1: *People with supernatural powers*; Vol. 2: *Demonologization of dead people*; Vol. 3: *Mythologization of natural phenomena and human states*; Vol. 4: *Spirits of home and natural space. Non-localized characters (Studia philologica)*). Moskva [in Russian].
- Halaichuk, V. (2019). Demonology of Chernihiv Region (Based on field materials from Chernihiv District). *Folk culture of the Chernihiv district (tradition and modern living conditions)* (Рр. 154—168). Zhytomyr [in Ukrainian].
- Halaichuk, V. (2022). Demonological and worldwide ideas and beliefs of the polishchuks of Chernihiv region (According to field materials from Semenivsky district). *The Ethnology notebooks*, 5 (167), 1092—1120 [in Ukrainian].
- Halaichuk, V. Materials on the topic «Traditional worldviews and demonology», recorded in the Semenivskyi and Novgorod-Siverskyi districts of the Chernihiv region 25.07—07.08.2019, file V. Halaychuk-2019. *Arkhive DNCZKSTK* [in Ukrainian].
- Halaichuk, V. (2020). *Traditional demonological ideas of Ukrainians about household spirits: monograph*. Lviv [in Ukrainian].